

6. "Sveriges största lärarinna" – brev om utbildning och pedagogik

1912 SKREV SELMA LAGERLÖF en idag helt bortglömd text, "Ålderdomshem för svenska lärarinnor. Ett upprop om penninginsamling". Den publicerades i *Dagny*.⁷¹⁷ Lagerlöf befinner sig vid denna tid på höjden av sin karriär. Det var samma år som *Körkarlen* kom ut. Tre år tidigare hade hon fått Nobelpriset, och året innan gett ut den framgångsrika romanen *Liljecronas hem*. Texten i *Dagny* argumenterar, som framgår av rubriken, för en insamling till ett ålderdomshem för svenska lärarinnor. Men det är knappast fråga om en regelrätt debattartikel. Lagerlöf litterariserar även detta sakliga ärende. Hon börjar med att placera läsaren i elevens position:

Om ni skulle höra till dem, som en gång gått i en svensk flickskola, är jag viss, att ni ibland brukar drömma, att ni kommer försent till skolan; lärarinnan sitter i katedern, kamraterna äro på sina platser, föreståndarinnan är i tamburen, och hon ser er smygat in, och ni blir så rädd, att ni vaknar.

För att göra frågan om lärarinnornas situation intressant börjar hon alltså med att göra skolan levande för läsaren igen. Hon går vidare med att måla upp den före detta elevens troliga inställning till sina gamla lärarinnor:

[V]i är ju era gamla plågoandar, som satte bockar i marginalen i era skrifböcker, som höll efter er, att ni skulle springa ner på skolgården under rasterna, som gaf er dåliga betyg, som pluggade i er

oregelbundna franska verb och tungrodda tyska kasus och ofattbar geometri och algebra.

Samtidigt som en skolvardag återupplivas för läsaren, visar formuleringen också på lärarinnornas kompetens och hårda arbete. Men det eleverna inte visste var att ”vi arbetade för en lön så liten, att vi knappt kunde leva på den, mycket mindre då lägga af något för våra gamla dar”.

Retoriskt tar Lagerlöf alltså avstamp i en stereotyp bild av den stränga lärarinnan, som inte tycks ha något liv utanför klassrummet, för att sedan gå över till deras faktiska arbetsvillkor. Därefter frammanar hon dem som människor, i förhoppningen att ”ni, som nu har kommit ut i lifvet och måhända är lärarinnor som vi eller husmödrar eller affärskvinnor eller hvad ni än kan vara för något, kanske ändå någon gång haft nytta af att era fingrar blef böjda omkring pennskaftet och att era läppar tvingades begagna främmande tungomål”, att de ska göra de gamla lärarinnornas dröm om ett eget hem till verklighet. Texten är undertecknad ”Era gamla lärarinnor, genom Selma Lagerlöf”.

Denna text är intressant både som ett exempel på de bortglömda sakprosatexter som Lagerlöf då och då publicerade i dagspress och tidskrifter och för att den så tydligt visar fram en betydelsefull del av hennes författarroll: lärarinnan Selma Lagerlöf. Trots sin position på parnassen identifierar hon sig här, åtminstone retoriskt, med de underbetalda och hårt arbetande lärarinnorna och ger därmed ett offentligt svar på alla de privata brev hon fick från lärarinnor i behov av ekonomisk hjälp. Lärarinnan är en del av den biografiska legenden som hon själv medvetet gestaltar i offentligheten, och som hennes publik såg som en viktig del av hennes liv och identitet.

Selma Lagerlöf gjorde insatser för lärarinnor både offentligt och privat. ”Ålderdomshem för svenska lärarinnor” är ett bra exempel på hur hennes offentliga stöd kunde se ut. Jeanna Oterdahl, författare och lärarinna vid Matilda Halls skola i Göteborg, har beskrivit hur hon genom Sophie Elkan fick kontakt med Lagerlöf och välkomnades till Mårbacka efter att hon 1916 ”avpolletterades” från sitt arbete på grund av överansträngning: ”Jag packade mina kappsäckar och gav mig av, hämtades med släde i Sunne, fick till herradöme det blåvita gästrummet i flygeln och överlämnades till dryga tre månaders fullkomlig vila, stillhet och ro”, skriver hon i en minnesartikel.⁷¹⁸ Lagerlöf får här spela rollen av god fe som ”enleverar” den hårt arbetande kvinnan till Mår-

backas drömska sagovärld. Detta var naturligtvis för de flesta hjälpsökande en ouppnåelig dröm, men Lagerlöfs sociala ansvarstagande är kanske som mest synligt just när det gäller hjälpbehövande lärare – verksamma, blivande eller pensionerade.

Fastän Selma Lagerlöf övergav läraryrket för att bli författare på heltid redan 1895, förblev hon en lärarinna i allmänhetens ögon. Lärarinnan Lagerlöf är en del av den biografiska legenden som framträder starkt i breven, både i dem som på något sätt förhåller sig till skola och utbildning och i andra brev där den blir en del i skapandet av Lagerlöf som en person tillgänglig också för vanliga människor. Även om hon är ”Sveriges största lärarinna”, som en läroverksadjunkt kallar henne i ett gratulationsbrev på 80-årsdagen 1938, så skapar lärarinnerollen en länk till det vardagliga.⁷¹⁹

En stor del av breven till Lagerlöf kommer från skolvärlden – från blivande lärare som vill ha ekonomisk hjälp för sina studier, småskolelärarinnor och skolbarn som tackar för *Nils Holgersson*, kvinnliga studentföreningar och skolor som vill bjuda in henne. Breven säger mycket om Lagerlöfs författarroll som förebild för lärare och efter *Nils Holgersson* även som något av en expert för yrkesverksamma engagerade i 1900-talets pedagogiska reformer. Lärarinnan förblev en del av hennes författarroll som möjliggjorde en särskild relation till denna del av hennes publik. Som en brevskrivare formulerar det: ”Det är ej till den stora författarinnan, en af de aderton i Svenska akademien, jag vågar skrifva, utan till f.d. seminaristen, lärarinnornas trofasta vän.”⁷²⁰ Genom breven framträder viktiga förändringar i det tidiga 1900-talets pedagogik samt hur synen på barns läsning utvecklades. Det är till stor del en kvinnohistoria som berättas i breven, från de unga engagerade reforminriktade lärarinnorna till de pensionerade som hade svårt att klara livets nödortf.

Breven från skolvärlden belyser användningen av Lagerlöfs texter som läromedel och som lämplig barnläsning, men ger också utbildningshistoriska perspektiv på framväxandet av 1900-talets moderna pedagogik och nationella identitet – två tätt sammankopplade fenomen. Det är tydligt att Lagerlöfs bakgrund som lärare var viktig för hennes auktoritet som pedagogisk förnyare. Men det är också uppenbart att det moraliska och didaktiska passade in i en kvinnlig författarroll. Barn och utbildning var ett område där kvinnor kunde få legitimitet. Ett stort antal kvinnliga författare skrev vid denna tid barnlitteratur vid sidan av annan litterär produktion, såsom den tidigare nämnda Jean-na Oterdahl (1879–1965), Anna Maria Roos (1862–1938), Anna Wahlenberg

(1858–1933) och Gurli Linder (1865–1947) för att nämna några. Linder var för övrigt också studiekamrat med Selma Lagerlöf på Högre lärarinneseminariet.

Men det var kanske inte bara barnlitteraturen och läroboksförfattandet som födkrok som lockade dessa kvinnliga författare, utan också den övergripande möjligheten att delta i det pedagogiska reformarbete som intensifierades med Ellen Keys inlägg i läseboksfrågan. Hennes kritik av *Läsebok för folkskolan* som en ”nationalolycka” 1898 fick stort genomslag. Key kritiserade de skönlitterära inslagen, ”fabler och sedelärande berättelser, af hvilka flertalet sakna hvarje beröringspunkt med barns fantasi, känsla och erfarenhet”, liksom faktatexterna, som ”meddela kunskapen icke som näring utan som medicin i tunna, glatta, runda, färglösa, smaklösa oblatkapslar”.⁷²¹ Denna kritik kom rätt i tiden. Finland hade tack vare Zacharias Topelius en modernare läsebok som lade större vikt vid texternas estetiska kvaliteter: *Boken om vårt land* (1875). I *Bildning* (1897) återoppar Key också Valfrid Vasenius, den finlandssvenske litteraturhistorikern och läroboksförfattaren, som en meningsfrände i kritiken av skolans kunskapssyn: ”Öfverallt eftersträfväs förståndsmässigheten på bekostnad af fantasin och känslan, och förståndsbildningens resultat blir därför en slapp åskådning och ett djupt främlingskap för det lefvande lifvet.”⁷²²

I Norge utgavs 1892–96 den moderniserade läseboken *Læsebog for folkeskolen* av Nordahl Rolfsen. Fastän det i likhet med Norge var en manlig lärare, Alfred Dalin, som drev det nya svenska läseboksprojektet, hade de kvinnliga läroboksförfattarna en mer framskjuten position i Sverige. Anna Maria Roos bidrog med *Sörgården* och *I Önnemo* (1912), och Selma Lagerlöf med *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–07). Historien om bokens tillkomst har berättats många gånger.⁷²³ Här kommer istället användningen i undervisning av *Nils Holgersson* och andra texter av Lagerlöf att stå i centrum – både vilka texter som användes i skolan och hur. Brevmaterialet låter också de sällan hörda rösterna från skolvärlden komma till tals om pedagogik, ekonomi och politik.

En debut i katedern

Selma Lagerlöf började sin utbildning på Högre lärarinneseminariet i Stockholm 1882. I den självbiografiska texten ”Två spådomar” skildrar hon väntan efter antagningsprovet med stor dramatik och resultatet som helt livsavgörande: ”Om jag misslyckas nu, då är det slut med mig”, låter Lagerlöf den

unga Selma tänka och fortsätter: ”Då får jag söka någon liten guvernantsplats med ett par hundra kronors lön, eller också får jag fara tillbaka hem och gå i hushållet.”⁷²⁴ Seminariet blir inte bara förutsättningen för självständighet, utan också för författarskapet, som började utvecklas redan under seminarietiden. Lagerlöf skrev sonetter om lärarna – en del med beundran, andra med kritisk udd. Anna Lagerlöf minns i artikeln ”Skaldinnan på skolbänken” tryckt i *Idun* 1927 den gemensamma tiden på seminariet och citerar bland annat Selma Lagerlöfs humoristiska beskrivning av skolmiljön på Riddargatan: ”Fly, unga flicka! Ty det bör förtäljas/att porten denna dunkla varning bär:/huset där på Riddargatans branter!/Det är ett hem för all upptänklig fasa/I, som inträden, låten hoppet fara!” Med detta citat från Dantes *Inferno* beskriver Selma Lagerlöf hur ”spröda väsen formas till pedanter”, men trots att man i Anna Lagerlöfs minnesartikel kan se ett visst upproriskt drag hos Selma Lagerlöf som elev, är det tydligt att seminariet gav utrymme för kreativitet, vänskap och självständigt tänkande.⁷²⁵ Vid den ålder i livet då Heidenstam företog sin första bröllops- och Nansen sin första ishavsresa och Strindberg skrev Mäster Olof, gjorde Selma Lagerlöf sitt inträde i seminariet”, skriver Elin Wägner i sin biografi, och lyckas därmed även säga en hel del om mäns och kvinnors skilda förutsättningar för utbildning och karriär år 1881.⁷²⁶ I ”Sonett om mig själv” tecknar Selma Lagerlöf under seminarietiden följande självporträtt:

Hon svärmar nog för mycket smått och godt,
 men inte älskar hon just proflektioner,
 ej seminarieklockans gälla toner,
 ej kriorättning, ens då plus hon fått.
 Men akten er att ni ej luras blott
 af hennes öfverlägsna små fasoner,
 af hennes lust för lärda diskussioner,
 det roar henne nu att gå i blått.
 Måhända skall hon snart till landet fara,
 och grädda plättar eller valla kor;
 derpå kan ingen menska säker vara.
 Sist får jag ej att tala om förgäta
 hvad högst af allt hon älskar som jag tror:
 en äkta dårskap och sin långa fläta.

Det är en lekfull och ironisk beskrivning, med stark betoning på intellektuella ambitioner: med uttrycket ”det roar henne nu att gå i blått” presenterar hon sig som en blåstrumpa, det vill säga en litterärt verksam kvinna. Det är inte utan att man känner igen de glimtar av lärarinnan Selma Lagerlöf man får i senare beskrivningar av lärare och elever i Landskrona – mer kreativ än ordningsam, med visst motstånd mot ”kriarättning” och ”proflektioner”. Man skymtar också temat i ”Två spådomar” här: seminariet som räddningen undan en obemärkt och osjälvständig tillvaro på ”landet”, hänvisad till traditionella kvinnoysslor, även om hon knappast riskerade att bli vallflicka.⁷²⁷

Det är lätt att se Lagerlöfs tid som lärarinna som ett försumbart preludium till hennes egentliga karriär som författare. Men faktum är att hon arbetade som lärarinna i Landskrona i tio år innan hon kunde säga upp sig för att satsa på en bana som yrkesförfattare. Under tiden som lärarinna på Elementarskolan för flickor i Landskrona skrevs debutromanen *Gösta Berlings saga* (1891) och Lagerlöf fortsatte att arbeta som lärarinna fram till läsåret 1894/95. Lönen var 1 000 kronor per år; detta skulle också försörja hennes mor, eftersom fadern dog sommaren 1885.⁷²⁸ Enligt Elin Wägner var hon ingen vanlig lärare: ”Hon smålog under morgonböerna, hon ansåg att flickor borde få skratta även under lektionerna, hon plågades av den auktoritet hon mot sin vilja förvärvade sig och [...] var inte riktigt bergsäker på att allt som stod i läroböckerna var riktigt.” Hos Wägner är Lagerlöf ”Lärarinnan med de röda skobanden”.⁷²⁹ En liknande symbolik återkommer i en annan karaktäristik från Landskronatiden: ”Men det hände att skolflickorna, som mötte henne, fnissade åt ’fröken’, som gick med hatten bakfram och hade svarta vantar stoppade med rött garn.”⁷³⁰ Före detta eleven Anna-Clara Romanus-Alfvén vittnar om en lärare som i det lilla klassrummet, kallat ”Hålan”, gör så att ”dörr efter dörr slogs upp för oss, och stora, nya områden öppnade sig, både inom oss själva och utanför”. Astronomi och historia undervisade hon utomhus. Det särskilt tråkiga kapitlet om medeltidshistoria dramatiserade Lagerlöf och gjorde till drottningarnas historia.⁷³¹

Att Lagerlöfs litteratur hade stort inflytande på skolan under 1900-talets första hälft råder det ingen tvekan om, men här ser vi alltså också prov på motsatsen – att hennes undervisning hade inflytande på skrivandet. Berättelserna i *Drottningar i Kungahälla* tycks först ha utvecklats muntligt i undervisningen, därefter blivit noveller: ”Alla vet vi också, att Selma Lagerlöf tänker en gång i framtiden samla ihop dessa berättelser till en bok, som ska heta *Drottningar*

i *Kungahälla*. Det är bara vår klass som får höra om detta i förväg, och det är vi mycket stolta över och känner det som ett förtroende”, skriver eleven Anna-Clara Romanus-Alfvén.⁷³² Det var just genom lektionerna, inte genom Lagerlöfs verser om kollegerna eller det sagospel hon skrev med några av de andra lärarinnorna, som eleverna uppfattade henne som en författare, skriver Romanus-Alfvén.⁷³³ Lagerlöf är, som Anna Wijkander, pedagog och flickskoleföreståndare i Göteborg, skriver i ett brev till henne 1902, en ”författarinna som i likhet med Anna Sandström och Ellen Fries debuterat i katedern”.⁷³⁴

Erik Eliasson, som i *Selma Lagerlöf i Landskrona* (1958) noggrant genomgått dokumentationen av Lagerlöfs tjänstgöring genom styrelseprotokoll, årsredogörelser för Landskrona flickskola och brev från kolleger och före detta elever, skriver att lärarinnorna hade stora möjligheter att fritt lägga upp undervisningen. Ska man tro Romanus-Alfvéns minnesartikel använde sig Lagerlöf flitigt av den friheten. Eliasson visar även att hon utöver att införa nya undervisningsformer och ett genusperspektiv på historia, också introducerade flera nya läroböcker och ny läsning, exempelvis Karl Warburgs litteraturhistoria och texter av Almqvist, Ibsen och Bjørnson.⁷³⁵ Romanus-Alfvén framställer Lagerlöf som en lärare som inte väjde för samtidens politiska frågor:

Det var i slutet af det ryktbara 80-talet, då så många underliga idéer lågo i luften. Äfven vi barn hörde här och hvar lösryckta ord om darwinism och socialism, utilism och andra grufligheter. Med allt ginga vi till Selma Lagerlöf, och allt fingo vi uppklaradt.

Hon berättar också att Lagerlöf diskuterade villkoren för arbeterskorna, som eleverna själva kunde iaktta vid sockerbruket mittemot skolan. Enligt Romanus-Alfvén betonade Lagerlöf tillfredsställelsen i att själv förtjäna sitt levebröd, trots hårt slit.⁷³⁶ Eliassons arkivarbete visar föga överraskande att Romanus-Alfvén dramatiserar sina minnen och att det finns faktafel i hennes artiklar. Han finner det exempelvis osannolikt att eleverna visste något om darwinism, utilism och socialism, men menar att det inte är otänkbart ”att Lagerlöf någon gång tog upp tidens stora frågor till behandling”.⁷³⁷

Oavsett hur det förhöll sig med elevernas nutidsorientering eller andra detaljer i Romanus-Alfvéns skildring är det två aspekter av Lagerlöfs verksamhet som författare som beläggs också av andra källor: hennes nyskapande undervisningsmetoder, vars hörnsten var ett konkret berättande med anknytning

till bekanta sammanhang och miljöer med mindre fokus på inlärnin-
g av fak-
takunskaper, samt hennes intresse för samtidslitteratur och samtidsfrågor.⁷³⁸

I en kort minnestext om Sophie Adlersparre skriver Lagerlöf om sin vacklan
mellan författarambitionerna och lärarinnekallet:

Vad som mest intresserade mig under dessa tidiga Landskrona-
dagar, det var de många sociala frågor, som rörde sig i tiden. Allt,
som angick undervisning, fred, nykterhet, kvinnosak, fattigvård,
fängslade min uppmärksamhet. Jag hade några obestämda funde-
ringar på att helt ägna mig åt mitt lärarinnekall och att använda
all min kraft på att skapa en mönsterskola, där alla det nuvarande
pedagogiska systemets brister skulle vara avhjälpta.⁷³⁹

Det politiska och sociala intresset i kombination med den berättande under-
visningen och författarambitionen sammanfattar väl Selma Lagerlöf som lä-
rarinna. Kanske var det dessa delvis motstridiga intressen som skapade tank-
spriddheten och slarvigheten med klädseln, som återgetts av Ruth Brandberg,
en före detta elev och sedermera trädgårdsmästare på Mårbacka, samt av flera
före detta elever som intervjuats av Erik Eliasson.⁷⁴⁰

Som Eliasson framhåller är det ett problem att de källor som använts för att
beskriva Lagerlöf som lärarinna är så få. Bland breven till henne finns också
dem från före detta elever. ”Kära Fröken!!” inleds ett brev från 1902 utan om-
svär och med ett nära tilltal karaktäristiskt för de före detta eleverna.⁷⁴¹ Minne-
na av Selma Lagerlöf står som väntat i centrum i dessa försändelser, men även
hennes litterära texter, som i ett brev från den före detta eleven Anna Dalgren
1916: ”För länge sedan hade jag en gång under min skoltid i Landskrona till-
fälle att höra Eder uppläsa en dikt, som kallades Vineta, och jag mottog härav
ett djupt och varaktigt skönhetsintryck.” Novellen ”I Vineta” publicerades för
första gången i *Svea* 1894, och därefter i tredje upplagan av samlingen *Osynliga
länkar* 1904. I annan version trycktes den också i *Jul-Album* (1895). Novellerna
som kom att ingå i *Osynliga länkar* skrevs under tiden som lärarinna, och
mycket tyder på att skolan, åtminstone i detta fall, används som en arena för
att pröva nyskrivet material. Anna Dalgren, som själv blivit folkskollärarinna,
passar i samma brev på att tacka för *Nils Holgersson*: ”Det hälsas alltid med
förtjusning, när det göres ett avbrott ’tråkiga’ läsningen och ’den röda boken’
kommer fram.”⁷⁴²

Föga överraskande är *Nils Holgersson* den text som oftast nämns i skol-sammanhang, och den används både som en lärobok i svenska och geografi: "När andra mammor fått hjälpa dem [barnen] stava sig fram genom Sör-gården och Önnemo, har jag bara som en lek fått följa honom in i sagans värld", skriver 1934 en "enkel allmogekvinna" om hur hennes son lärde sig läsa.⁷⁴³ *Kristuslegender* är också flitigt använd i undervisning. När Lagerlöf skickar instruktioner till sin efterträdare på lärarinnetjänsten i Landskrona, Ester Nennes, uppger hon att hon "använde en gång en lärobok, Hildebrand eller hvad den hette och den alldeles tråkade ut mig".⁷⁴⁴ Det torde vara Albin Hildebrands *Lärobok i kyrkohistorien* som Lagerlöf syftar på och hon ser uppenbarligen behovet av något nytt.⁷⁴⁵ I början av 1900-talet ersattes läsningen av katekesen successivt med mer litterära berättelser, framför allt om Jesus, som skulle levandegöra kristendomsundervisningen och närma den till elevernas språk och vardagsliv. Det finns flera exempel på att *Kristuslegender* kom att fylla denna funktion och det är den text som vid sidan av *Nils Holgersson* oftast diskuteras som lärobok i breven till Lagerlöf.

Lärare skriver läroböcker

I november 1905, ett år innan den första delen av *Nils Holgersson* utkom, skrev Pehr Jakob Thomée, som var folkskollärare i Göteborg, till Selma Lagerlöf. Han beklagar bristen på goda läromedel i litteraturkunskap, som gör att barnen "ytterst sällan eller aldrig få någon kännedom om vår tids författare". Hans ambition är därför att ge ut "ett urval ('Läsebok i vår tids litteratur') ur nutida framstående svenska förf:s [...] arbeten jämte nödiga anm. och förklaringar". Han anhåller om att i denna publikation trycka ett urval av Lagerlöfs verk, och nämner som de andra påtänkta moderna författarskapen Strindberg, Heidenstam, Fröding, Karlfeldt och Karl-Erik Forsslund.⁷⁴⁶ Att döma av Thomées nästa brev skickade Lagerlöf "Dr Berg:s häften", vilka Thomée har invändningar emot: "priset alldeles för högt och urvalet icke lämpligt för folkskolebruk. Så t.ex. af urvalet ur Edra arbeten lämpa sig enligt mitt förmenande endast Gudsfreden och Legenden om Fågelboet för folkskolan." Det torde röra sig om *Moderna svenska författare. Utgifna i urval för skolan av Ruben G:son Berg* (1904). Thomée lyckades övertala Lagerlöf med sina argument. Han försäkrade henne att publikationen inte kommer "att skada den modärna litteraturen". "[N]aturligtvis", skriver han,

får man inte använda sådan text till grammatikaliskt sönderplockande, och det är inte heller meningen. Dessutom är det ju här fråga om att utrota den dåliga cigarrbutikslitteraturen och åt den modärna litteraturen eröfra ett helt nytt fält, så att de breda lagren komme att läsa våra förf:s arbeten redan under dessas lifstid, hvilket ingalunda nu är fallet.

Thomée framhåller också vikten av att eleven själv får välja texter för egen läsning, vilket ju är möjligt om de finns tillgängliga i billiga häften som skolorna kan köpa in.⁷⁴⁷

Thomée och de andra redaktörerna, Emil Rodhe och Erik Zimmerdal, lyckades väl med sitt företag. 1906 kom *Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan 1* ut på Bonniers med ett urval av Lagerlöfs kortare texter från *Kristus-legender* och *Osynliga länkar* samt kapitel ur *Gösta Berlings saga* och *Jerusalem*. *Ur vår tids litteratur* bestod av 17 delar med författarskap som sträckte sig från de ursprungligen planerade nittitalisterna (samt Strindberg) till Victoria Benedictsson och Norrlandsförfattaren Pelle Molin samt äldre litteratur från Anna Maria Lenngren till Carl Snoilsky och Viktor Rydberg. Baksidestexten deklarerar den pedagogiska ambitionen och riktar sig till lärare:

Denna läsebok afser att införa barnen i den nutida litteraturens skatter och därigenom så odla och höja deras smak, att de efter slutad skolgång ska tillfredsställa sin läslust med verkligt god och gedigen litteratur istället för de dåliga kolportageromaner, som nu med begärlighet slukas i så stor mängd. Vi anse, att vederbörande lärare bör efter omständigheterna själf välja det, som för olika åldrar och skolformer kan anses lämpligt. Föreliggande arbete är alltså icke uppdeladt i kurser utan utgifves i småhäften, hvarje häfte utgörande ett urval ur en eller flera författares arbeten.⁷⁴⁸

Thoméés brev är ett intressant exempel på att lärare själva tog initiativ till nya läromedel när de i sin yrkesutövning upplevde en brist på bra undervisningsmaterial. Hans utmaning av Bergs näraliggande publikation kan möjligen betraktas som en förskjutning från akademiker till praktiker. Ruben G:son Berg var disputerad i Uppsala, Thomée och hans redaktörskolleger hade en tydligare förankring som folkskole- och läroverkslärare. Ett annat tydligt tema

som framträder i breven från Thomée, precis som i baksidestexten, är den goda, nyskrivna litteraturen som ett ”motgift mot cigarrbutikslitteraturen”. Han är här inne på samma spår som Ellen Key i *Om läsning* (1898):

I synnerhet i fråga om skönlitteraturen lönar det sig sällan att af arbeten, äldre än tjugofem år, läsa annat än det yppersta. Men där-
emot bör man, i fråga om nyare skönlitteratur, följa med sin egen
tid. Därvid borde man dock undvika all sådan läsning, som bjudes
af kolportageromaner och därmed jämförliga alster med deras
spännande kärleksintriger, brottmåls historier, äfventyr och olyckor.
Dessa skildringar af underbara öden eller räddningar ur missöden
äro alla i grund och botten förkastliga.⁷⁴⁹

Törsten efter massproducerad populärlitteratur skulle släckas med ett tillgängligt och billigt utbud av kvalitetslitteratur. I grunden är det samma argument som skulle anföras i den så kallade Nick Carter-debatten som utbröt 1908.⁷⁵⁰ I den kampen har den äldre litteraturen inte mycket att komma med. Det gäller att lansera den ”modärna” litteratur som Thomée skriver om, för att väcka intresset för kvalitetslitteratur. Enligt Key är detta ”det bästa medlet att förstå och följa med vår egen tid”.⁷⁵¹ Att använda skönlitteratur i undervisning för barn medför också risker, något som Lagerlöf tycks ha påtalat i sitt svar till Thomée. Litteraturen måste läsas just som litteratur, och inte användas instrumentellt för ”grammatikaliskt sönderplockande”. Liksom hos Key stod alltså upplevelsen av litteraturen som konst i centrum. Liknande farhågor hade Lagerlöf inför uppdraget att skriva en läsebok som *Nils Holgersson*. Formen och den konstnärliga helheten var för henne viktiga pedagogiska instrument för att förmedla kunskap.⁷⁵²

En aspekt av pedagogernas vilja att satsa på samtidslitteraturen som framkommer tydligt i brevet från Thomée och är mycket betydelsefull för diskussionen om läsning i skolan och på fritiden, är att främja den egna, nationella litteraturen. Det är kvalitativ svensk samtidslitteratur som förordas och inte översättningar och bearbetningar av utländsk barnlitteratur, ”dessa ohyggliga företeelser med banal text och underhaltiga illustrationer, med tyska flaggor och engelska plumpuddingar”, som Gurli Linder skriver i *Våra barns nöjesläsning* (1902).⁷⁵³ Ett annat sätt att introducera samtida författarskap diskuteras i ett brev från Marie Louise Gagner till Lagerlöf i oktober 1907:

Saken är den, att vi, som läsa Nils Holgersson i skolan, upprepade gånger få höra: "Kan inte fröken berätta oss något om Selma Lagerlöf? Vet inte fröken, hur hon hade det, när hon var liten?" Vi ha ju visserligen den vackra, vackra skildringen av "farmor" i inl. till Kristuslegender, men vi ville så gärna ha lite mer att berätta dem.

Gagner syftar här på "Den heliga natten", som inleder *Kristuslegender* och är en berättelse i jagform med tydliga självbiografiska drag. Den skildrar Selma Lagerlöfs farmor och barnbarnet Selma, som båda blivit kvarlämnade hemma när alla andra farit till julottan. Marie Louise Gagner, som själv alltså liksom Lagerlöf var utbildad på Högre lärarinneseminariet i Stockholm, hade fått i uppdrag av *Folkskolans barntidning* att skriva en serie biografier av kända författare. Hon ber därför om att få träffa Lagerlöf för en intervju.

I samlingen finns bara detta brev bevarat, och det är därför svårt att veta vad Lagerlöf svarade. Men den text som 1909 publicerades i samlingen *Svenska författare. Deras liv och verksamhet skildrade för barn och ungdomar i hem och skola*, utgiven av *Folkskolans barntidning*, berättar om händelser i Lagerlöfs liv, som hon själv ännu inte skildrat i självbiografisk form. De två-tre texter med självbiografiska inslag som bör ha varit tillgängliga för Gagner är "Den heliga natten" i *Kristuslegender* från 1904, "Två spådomar", först tryckt 1908 i *Bonniers månadshäften*, och "En saga om en saga", först tryckt 1902 i *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*.⁷⁵⁴

Gagners text följer Lagerlöf från barndomen på Mårbacka, mot författardrömmarna, Högre lärarinneseminariet och vinsten i *Iduns* pristävling med fem kapitel ur *Gösta Berlings saga*. I stora delar är det fråga om utdrag ur de nämnda texterna. Men medan "Två spådomar" och "En saga om en saga" innehåller rikligt med information om Lagerlöfs tid i Stockholm, var det mer magert med uppgifter om hennes barndom på Mårbacka i Lagerlöfs produktion. Gagner skriver bland annat om skräcken över att gå upp i handkammaren och korsa den spöklika vinden, ett motiv som återkommer i Lagerlöfs *Ett barns memoarer* (1930). Författarens biografi hade enligt Gagner ett pedagogiskt värde: "De [skolbarnen] böra få veta, menar jag, att det finns så många andra vackra och roliga böcker av Selma Lagerlöf att läsa, och de kanske komma bättre ihåg detta, när de få se det i sin egen lilla tidning, än om bara lärarinnan talar om det."⁷⁵⁵ Gagners biografi riktad till barn är föregångare till flera andra. Thyra Fredings *Flickan från Mårbacka* (1945) är ett exempel, liksom den mer

nyligen utkomna *Fröken Selma. När Selma Lagerlöf var skolfröken i Landskrona* (2013) av Lena Carlsson.⁷⁵⁶

Nils Holgersson i skolan

Lagerlöfs texter hade alltså redan före *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* publicerats som litteratur för skolan, exempelvis i Thomées och Bergs antologier. Den viktiga skillnaden är förstås att *Nils Holgersson* uttryckligen skrevs som en lärobok, medan de texter som inkluderades i antologierna tidigare tryckts i andra sammanhang. Man skulle kunna tro att breven om *Nils Holgersson* kulminerar de år då böckerna kom ut, 1906–07. Men 1908 inföll Lagerlöfs 50-årsdag, och många nämner i gratulationer och beundrabrev *Nils Holgersson* som ett av hennes främsta verk. Samma tendens kan iakttagas under 1909, då Lagerlöf fick Nobelpriset. ”Inte heller jag bryr mig om annat än att vara hjärtligt glad över att folkskolebarnens och folkets författarinna fick Nobelpriset”, skriver en folkskollärarinna med en tydlig anspelning på Lagerlöfs Nobeltal. Hon passar också på att, tämligen anspråksfullt, be om 50 exemplar av *Nils Holgersson* till eleverna, eftersom hon vill ”åt mina fattiga torpare- och stutarebarn på Kjulaåsens Sandmo skaffa ett bibliotek” – en vanlig förfrågan från lärare.⁷⁵⁷

Under alla år från *Nils Holgerssons* publicering mottog Lagerlöf brev om boken. De flesta är tackbrev från lärare, föräldrar och barn. Många lärare ber om friexemplar, men det finns också exempel på brevskrivare som mer utförligt vill diskutera innehållet och användningen av boken i undervisningen eller hur eleverna upplevde den. Lärarinnan Elisabet Anderssons brev från 1935 är ganska typiskt för hur dessa brev ofta ter sig. Hon tackar inledningsvis för *Nils Holgersson*, som hon brukar berätta om eller läsa ur för klassen. Boken, skriver hon,

kommer barnen att glömma att de sitta på skolbänken, men bär dem på fantasiens vingar ut att se vårt, vackra, kära land. Jag skall aldrig glömma huru barnens ögon strålat emot mig, när jag läst ur denna bok. De vill helst att jag ska läsa direkt ur boken, ej berätta med egna ord, ”för då kanske inte alla orden kommer med”, säger Sven.

Här är det snarare läsupplevelsen än faktakunskaperna som står i centrum. Andersson tackar även för *Kristuslegender*, som hon också använt i undervisning.⁷⁵⁸ Brevet undertecknas på karaktäristiskt vis av de åtta–nioåriga barnen i klassen.

Ett annat exempel är H. L. Larson, en folkskollärare med 30 års erfarenhet som skriver till Lagerlöf 1925. Precis som författaren själv under sin tid som lärare tycker denna brevskrivare att "[v]åra läroböcker äro obeskrivligt svåra och tråkiga" och att *Nils Holgersson* "är den enda som riktigt passar för barn". I brevet ges både en kort historik till användningen av *Nils Holgersson* i folkskolan, samt ett konkret undervisningsexempel. Då boken utkom lästes den i alla folkskoleklasser, men senare var det bara de lägre klasserna som fick läsa den. I klass 3 och 4 "läsa [vi] om Tummetott med samma förtjusning som när boken var ny". Också här ligger fokus på läsupplevelsen, men när texten leder till frågor som "vad är en falk" går läraren iväg med eleverna för att undersöka detta genom skolplanscher och en tavla: "Jag pratade litet om falken, och de frågade efter åtskilligt (samt kunde jag svara på och somt icke förstås). Jag tror att barnen under denna rast lärde sig mer om falken än vad jag åtminstone under en mönsterlektion på ett skolmöte kunnat bibringa dem."⁷⁵⁹ Här framskymtar en liknande pedagogisk princip som före detta elever vittnat om att Lagerlöf själv tillämpat 40 år tidigare: hellre än förutbestämda metoder och arbetssätt ett improviserat och lustbetonat lärande som tar rasten i anspråk och förenar kunskap och fiktion i vad man idag kanske skulle kallat en estetisk läraprocess.

Nils Holgerssons nyskapande genreblandning mellan lärobok i geografi, läsebok i modersmål och ren skönlitteratur skapade diskussioner i lärarkollegierna. Gerda Fryckberg, lärarinna i historia, geografi och naturlära vid Upsala högre elementarläroverk för flickor, skrev till Lagerlöf 1907 för att reda ut begreppen. Vid ett sammanträde för Kretsföreningen för flick- och samskolor i Uppsala "påstodo de lärda herrar och fröknar, att allt i boken skulle betraktas som sagor. Det var i den punkten som jag opponerade mig." Gerda Fryckberg säger sig ha blivit utskrattad på mötet när hon erkänner att hon använt *Nils Holgersson* som faktabok:

Professor Lundell hoppades att barn i allmänhet ej skulle vara så realistiska, att de fråga: "är det sant?" utan att deras fantasi skulle åtnöja sig med det lugnande: du förstår väl att det är sagor det här!

Stockholm d. 18 nov. 93

259

Dr. Schma Lagerlöf.

Kära små älskningar
häruppe i Stockholm vore vi gär-
na ge uttryck åt sin förtjusning över
Dr. Lagerlöfs underbara läsebok. Med an-
dels spänning, sitta denna små och lyssna
sin berättelse eller berättelse om jättarna och
hans stora värld, om hästen och vilk-
gräsen, sinne livet och även de
andra djuren. Personligen älskar
jag boken ant och ant mer. För
vår generation jag för glädjen
att läsa den för, uppläsa jag alltid
något nytt i denna förgyllande bok.

Tack, Dr. Lagerlöf!

Från alla småbarnen i vår två
klass på den gamla lyngskolan.

Med värdsamhet och största högsakning

Thyra M. Pehrsson

Högalidsskolan

Brev från lärarinnan Thyra Pehrsson vid Högalidsskolan i Stockholm och de
åttaåriga skolbarnen med tack för Nils Holgersson i samband med Lagerlöfs
75-årsdag.

[---] Och nu äntligen kommer min fråga: ligger inte verkligheten till grund för de flesta af djuräfventyren i Er bok? Och om Ni, Fröken Lagerlöf, säger som de lärda: nej, du kan väl begripa att det är sagor! då vill jag säga: för mig blir det i alla fall verklighet!⁷⁶⁰

Som författare och pedagog är Selma Lagerlöf betrodd. Hon kan skriva ”sagor”. Men man – och detta gällde i synnerhet män – tvivlar på hennes fackkunskaper om geografi. Redan 1905 skriver Werner Cronquist, kemist och geolog, till Lagerlöf och erbjuder sin expertis inför publiceringen av läseboken. Lagerlöf accepterar erbjudandet om fackgranskning. När Cronquist senare samma år läst manuskriptet berömmar han författaren för framställningen av ”kärleken till djur och fosterlandet”, men den senare kan förbättras ännu mer genom ”små skizzer om lokalhistoria och berättelser om våra store män”. Därefter ger Cronquist detaljerade och korrigerande kommentarer till texten med sidhänvisningar.⁷⁶¹ En annan brevskrivare berömmar Lagerlöfs förnyande språk (hon skrev dialogen utan pluralformer på verben), men med berömmet kommer samtidigt en kritik av hennes beskrivning av Öland:

Kunde ni inte där (isf fjäriln) ha givit en liten historia om öns egen-
domliga geologiska bildning? Den kunde hållits i sagoform, men
på samma gång givit dem fröet till en kunskap om saken. I fråga
om Gotland kunde ni tagit upp den gamla Gutasagan. Jag tror den
har en historisk kärna: de goter som i historien gjort så mycket [?] i
östra och Västra Europa, kommo från Sverige över Gotland – det
torde numera av vetenskapen tämligen bevisat. Det ligger en stor
tanke, egnad att höja fosterlandskärleken, i detta [...]

Här är det läsebokens kunskapsinnehåll som är föremål för kritiken, understödd av vetenskapen. ”Fjäriln” syftar på kapitlet ”Den stora fjärilen”, där Öland liknas vid en fossiliserad fjärilskropp. Både denna avsändare och den ovan citerade Cronquist läser *Nils Holgersson* explicit som en berättelse syftande till att skapa fosterlandskärlek. Brev av denna typ kommer oftast från manliga avsändare, men i detta fall är det lärarinna Jeanna (Nanna) A. Lundh som skriver. Hon var vid denna tid lärare vid elementarläroverket för flickor i Köping.⁷⁶²

Det fanns alltså olika åsikter om syftet med *Nils Holgersson*: var det att ge faktakunskaper eller att i fantasins form förmedla en nationell identitet? Inte

heller *hur* boken skulle användas var självklart. Som tidigare nämnts kunde lärare både berätta och läsa ur boken. Högläsning av eleverna förekom också. Alma Helena Lindén, lärare på Gustaf Adolfskolan i Norrköping, ber Lagerlöf om vägledning 1910:

För min egen del skulle jag mycket gärna vilja höra Dokt. Lagerlöfs tanke om lämpligaste tiden och sättet för Eder läseboks användning. Härom äro meningarna mycket olika inom skolvärlden. Den egentliga folkskolan omfattar 4 klasser fr. omkring 9de till o. m. 12te levnadsåret. För en tid sedan diskuterades på ett lärarmöte härstädes läseböckerna i folkskolan. Somliga framhöllo då, att läsningen av N. H-son skulle börja redan i 1sta kl., läggas till grund för undervisn. i Sveriges geografi, och texten sålunda göres till föremål för en vidlyftig innehållsbehandling.

Andra åter menade, att man skulle dröja med denna bok till slutet av andra klassen, så barnens läsefärdighet är mera uppövad, och de sv. landskapens natur och näringsliv i det närmaste skildrade med hänsyn till den tid vi förfoga över för detta ämne, sen kunde läsningen av "N. H-s underbara resa" ske mera kursivt och därigenom bli till större glädje o njutning för både lärare och barn, än om innehållet ska utfrågas och sönderplockas.⁷⁶³

Stötestenen är alltså om boken ska läsas som litteratur eller som faktabok och den frågan hör ihop med frågan om i vilka årskurser den bör läsas. Samma ämne berörs av Marie Louise Gagner i ett föredrag vid Folkskolelärarinnornas diskussionsklubb i Stockholm 1907. Hon konstaterar att boken fått stor uppmärksamhet även utanför "fackmannakretsar": "Men så ha ju också de stora dagliga tidningarna nästan varje vecka innehållit uppsatser om boken, och här och där ha redaktionerna t. o. m. anställt enquêter bland pedagoger, lekmän eller skolbarn angående densamma." Efter att ha testats som läromedel i folkskoleseminariets övningsskola framhåller Gagner att boken passar bäst för de lite äldre barnen, dels på grund av att viss språkfärdighet krävs, dels för att grunderna i svensk geografi är bra förkunskap. Hon är också kritisk till att använda den i många syften samtidigt – som lärobok i geografi och naturkunnighet exempelvis – och instämmer i kritiken om faktafel när det gäller djurens liv.⁷⁶⁴

Den livliga diskussionen om den praktiska användningen av boken i undervisningen måste betraktas som en bakgrund till Valborg Olanders *Handbok till Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1918). Hon skriver diplomatiskt att "varje intresserad lärare helst skapar sin metod själv", men hon gör sig till språkrör för Lagerlöfs egen inställning att det konstnärliga verket inte får förvanskas genom pedagogiskt nyttiggörande. Eleverna måste höra författarens ord, och läraren ska "inte med egna torra ord omskriva bokens levande". Hon ger med andra ord eleven Sven rätt i hans inställning att det är viktigt att alla författarens ord kommer med. Olander förespråkar för undervisning i folkskolan att läraren läser högt och skjuter in "förståndsfrågor" inriktade på kunskapsinnehållet, för att förklara svåra ord samt för att kontrollera att eleverna hänger med. Handboken består till större delen av förklaringar av ord och företeelser, det vill säga inriktas på just kunskapsinnehållet. Trots att Olander värnar om den konstnärliga upplevelsen av läsningen nämner hon elevernas innantilläsning som ett självklart inslag i syfte att träna upp förmågan att läsa. Hon nämner att läsa i korus och att memorera texten och recitera den utantill som två användbara metoder – desamma som för några generationer innebär att minnena av *Nils Holgersson* i skolan är förknippade med en viss motvilja.⁷⁶⁵

Gurli Linder, som recenserade Olanders handbok, understryker att *Nils Holgersson* både borde läsas som en kunskapsgivande faktabok och en "strålande saga", men att detta också gör den till en "mycket svår bok". "Säkerligen har detta även varit en genomgående erfarenhet för dem som på ämbetets vägnar stått inför denna uppgift." Linder framhåller hur välbehövlig Olanders bok är just av denna orsak, men framför också flera kritiska synpunkter, bland annat när det gäller tilltalet, som enligt Linder präglas av en "tantighet som pedagoger så lätt falla offer för". Olanders synpunkt att *Nils Holgersson* syftar till att fostra goda människor och nyttiga samhällsmedborgare instämmer Linder i och hon ställer den borgerliga arbetsmoralen mot "klasskampen", "som borttagit känslan av arbetets välsignelse".⁷⁶⁶ I Linders recension framgår att läroboksprojektet i högsta grad tolkades som ett ideologiskt projekt.

Linder kommenterar också de läsarreaktioner från österrikiska barn som ingår i Olanders bok. Många barn i Sverige skrev också till Lagerlöf, ofta gemensamt i klassen på uppdrag av läraren. Brev från barn som på egen hand skrev till Lagerlöf finns i en separat samling och är som nämnts inte inkluderade i denna studie. Stina Palmborg, som var författare och pedagog från

Göteborg, har samlat ett urval av barnens brev om *Nils Holgersson* i en tryckt utgåva. Det framgår inte av urvalet i Palmborgs bok hur barnen uppfattade undervisningen.⁷⁶⁷ Brevet är istället främst inriktade på innehållet i boken och på den egna läsupplevelsen. Ett vanligt omdöme är att boken är ”rolig”. Här gäller frågorna mycket sällan kunskapsinnehållet och mer ofta om Selma Lagerlöf vet hur man gör sig liten som Nils Holgersson eller om hon har sett en tomte i verkligheten. Brevet beskriver både högläsning i hemmet, läsning i skolan och läxläsning. Palmborg skriver också till Lagerlöf 1936 för att tacka för *Nils Holgersson* och för att skicka sin bok, *Svårhanterliga barn* (1935). Denna bok beskriver Palmborgs arbete med ”svåruppfostrade” barn och innehåller exempel på hur hon arbetar med *Kristuslegender* i religionsundervisningen, både för att levandegöra Jesu liv och för elevernas moraliska fostran – det vi idag skulle kalla ”värdegrunden”.⁷⁶⁸

Brev från utländska lärare

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige hade också stort genomslag utomlands. Som ett av Lagerlöfs mest översatta verk har den tilldragit sig internationellt intresse i högre grad än något annat av hennes verk.⁷⁶⁹ Denna studie är inriktad på svenska brev, men också brev skrivna på svenska från personer i utlandet har inkluderats. I denna kategori är det, liksom i breven från den svenska skolvärlden, *Nils Holgersson* och *Kristuslegender* som står i fokus. En särskilt stor kategori, som behandlades i förra kapitlet, är de utvandrade svenskarna i USA, där läseboken mottogs entusiastiskt som en länk till det gamla hemlandet. O. E. Abrahamsson, lärare i svenska vid John A. Johnson's High School i Minnesota, skriver 1917 till Lagerlöf: ”Ni borde skriva en bok liknande Nils Holgersson för våra Förenta Stater! Varför ej!”⁷⁷⁰ Behovet av en *Nils Holgersson* för svenskarna i Amerika hade enligt Abrahamsson ökat sedan man på fler och fler statsskolor infört svenska som skolämne. Det är just en bok på svenska som behövs för att skapa en nationell samhörighet också i det nya hemlandet.

Hur *Nils Holgersson* fick bli instrument för olika teorier om inläring framgår av debatterna om hur man skulle använda boken som läromedel. Dessa diskussioner är i viss mån också närvarande i de utländska breven, även om det främst är läsupplevelsen och bilden av Sverige som står i centrum. Boken används för att förmedla en nationell identitet, inte i första hand för läsinlär-

ning. Anna Mathilda Jungstedt, svensk sjuksköterska och lärare på Edgewood School i Connecticut, skriver till Lagerlöf 1933 och intygar att barnen i sex-sjuårsåldern älskar *Nils Holgersson*:

Det intresserade mig förstås att höra, för den boken förstörde för mig i skolan. Vi måste nämligen läsa varje kapitel 2 gånger och berätta innehållet för lärarinnan totalt utan fantasi. Vi önskade alltså både Nils och hans gåskarl dit pepparn växer!

Det här är emellertid en s.k. "progressive school" och allt är byggt på, att låta barnen behålla sin fantasi och bygga vidare på sina individuella intressen istället för att stöpa dem alla i samma form. Lärarinnan läser här högt för småttingarna, och de kunna aldrig få nog, berättade hon.⁷⁷¹

Brevet bekräftar därmed andra utsagor om hur man undervisade utifrån *Nils Holgersson*. Den metod som förstört hennes egen läsupplevelse använder boken som ett läromedel och bortser ifrån att det också är en äventyrsberättelse som syftade till att ge eleverna kunskap på ett lustfyllt sätt. Brevet belyser den svenska pedagogiken på tidsmässig och geografisk distans. Att brevskrivaren kan erkänna att hon önskade Nils Holgersson dit pepparn växer har nog att göra med denna distans, liksom med den förändrade syn på texten hon också redogör för. På grund av skolelevernas entusiasm läser hon om boken:

Kapitlet om Kolmården är nu min särskilda förtjusning, antagligen därför att det för mig tillbaka till min barndoms somrar, då jag strövade omkring där och drömde. En dag i somras hittade jag en liten kotte på vägen. Jag tog upp den, drog in doften och blundade. Jag var hemma! [---]

Men när jag har tid nu, läser jag ofta om Nils för de yngre, när de äro sjuka, och så följa vi hans resa på kartan och jag visar dem bilder från Sverige.

Denna beskrivning är typisk för breven från de svenska emigranterna. Att läsa Lagerlöfs texter blir för dem att en stund få vara hemma, som Ljungstedt beskriver det. Hon avslutar med att be om ett fotografi, och det framgår av hennes nästa brev att Lagerlöf svarat med ett porträtt.⁷⁷²

Lagerlöfs betydelse för svenskamerikanerna framgår även av ett brev avsänt från Augustana College i USA, som idag ansvarar för ett forskningsinstitut och arkiv för studier av den svenska invandringen till Nordamerika. Signe Norén skriver om reaktionerna på ett telegram från Lagerlöf vid julfesten 1910: "då [...] hälsningstelegrammet från 'Selma Lagerlöf' anmälades, så reste vi oss, 7, 8, 9 – ja, jag tror 1000 människor – och åhörde stående telegrammet läsas. Äro vi inte lagerlovade? Så göra vi inte för vem som helst." Brevet är undertecknat "Frökens tillgivna skolflicka" och bilden av Lagerlöf blir i detta brev en intressant kombination av lärarinna och diktardrottning.⁷⁷³ Lagerlöf tycks också ha sett positivt på de nya typer av skolor som växte fram i USA. I ett brev till Helena Nyblom skrev hon att hon tyckte mycket om att undervisa, men att hennes lust att experimentera inte riktigt fick utrymme i det svenska skolväsendet, som reglerades av "föreståndarinnor och styrelser": "Men se, nu är det de amerikanska utbildningarna som upptaga min inbillning. Där bry de sig visst bra litet om hvad böcker kunna lära, istället söka de utbilda sinnen och färdigheter."⁷⁷⁴

Men inte bara svenskar och svenskättlingar i USA läste Selma Lagerlöf i skolan. Det finns också brev som bekräftar att man i andra europeiska länder använde hennes texter i pedagogiska sammanhang. En folkskollärare i Leipzig skriver 1929 till Lagerlöf om hur han läser *Nils Holgersson* med eleverna på olika nivåer. De som ännu inte kan läsa själva får historien berättad för sig. "Den har skänkt solsken åt många fattiga tyska barn", skriver han.⁷⁷⁵ Hur utbredd läsning av Lagerlöf i den tyska skolan var under denna period kan inte denna studie ge svar på. Sannolikt är detta bara ett av många exempel. Lagerlöfs viktigaste utländska marknad var Tyskland och det är inte egendomligt att en Nobelpristagare inkluderades i skolkanon. Däremot är det nog mer ovanligt att en Nobelpristagares litteratur även nådde barn i de lägre åldrarna som ännu inte hade lärt sig läsa. Det finns också en del exempel på brev från lärare i Nederländerna. Precis som i Tyskland hade Lagerlöf där haft en tidig och entusiastisk reception. Hennes översättare Margaretha Meijboom var en viktig introduktör av skandinavisk litteratur, och liksom Lagerlöf engagerad i kvinno- och fredsrörelserna.⁷⁷⁶ Totalt har enligt tidigare forskning *Nils Holgersson* getts ut 64 gånger på nederländska om man inkluderar omtryck, nyöversättningar och moderniseringar.⁷⁷⁷ Saskia Ferwerda, nederländsk lärare, översättare och skandinavist, skrev till Lagerlöf om sin undervisning 1939:

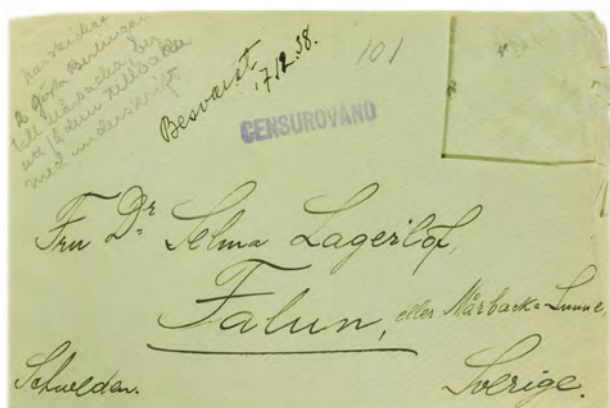
Nu vill jag också tala om något roligt som kanske kan ge Dr. Lagerlöf någon glädje. Jag arbetar nu i en skola (ett läroverk) endast på fyra månader.

I läseboken för de yngsta barnen (på 12, 13 års ålder) finns en av Dr. Lagerlöfs ”Kristuslegender” (Flykten till Egypten) i översättning. Den läste jag med barnen, och de tyckte så gott om den. De flesta kände även till ”Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige” och andra börja nu läsa den och slåss nästan om att först få låna boken ur skolbiblioteket.

Ferwerda hade också skrivit till Lagerlöf tidigare om sin svenskundervisning, där hon använde just ”Flykten till Egypten”. Hon hoppades också att ”snart kunna använda svenska texter i grammofon”.⁷⁷⁸ Brevet är skrivet på senhösten 1939, i början av andra världskriget. Hon gratulerar Lagerlöf på födelsedagen och skriver att ”i Dr. Lagerlöfs böcker har jag så ofta märkt Er stora kärlek för människorna, därför måste jag nu säga, hur ofta jag tänker på Dr Lagerlöf i dessa mörka tider”. Fyra månader senare dog Selma Lagerlöf. Ferwerda avslutar med att berätta om en pojke som varit bråkig och blivit utskickad i korridoren, men att han då blev ledsen berodde inte på lärarens stränghet, utan på att han skulle missa högläsningen av *Nils Holgersson*.

Vid sidan av Tyskland och Nederländerna var också Östeuropa en viktig marknad för Lagerlöf. I de få exempel på brev skrivna på svenska som finns från Östeuropa är det, liksom i det från Nederländerna, *Nils Holgersson* och *Kristuslegender* som oftast nämns. I ett brev från Tjeckoslovakien 1934 framgår att Lagerlöfs texter användes i undervisning av konfirmander. Brevskrivaren, Vilhelm Rehak, som var kyrkoherde i en tjeckisk evangelisk församling, skriver att han ”med stor nytta och välsignelse läst för mina konfirmander ur Edra böcker. Alla konfirmander voro förtjusta.”⁷⁷⁹

Av andra brev från samma avsändare framgår att han en gång besökt Selma Lagerlöf på Mårbacka och lärt sig svenska genom att beställa en svensk bibel från Prag och läsa i den, samt korrespondera med en svensk löjtnant han mött. I brevet bjuder han också in Lagerlöf att vistas hos honom och hans familj i Mähren och prisar hennes författarskap på en imponerande uttrycksfull, om än inte helt grammatiskt felfri svenska: ”Ni icke bara i hela Sverige, men på hela kulturvärlden uppeldat en tacksamhetsflamma i människohjärtan, och att denna flamma här högt lågar.”⁷⁸⁰ Rehak skriver ett tjugotal brev till Lagerlöf

Brev till Lagerlöf från Vilhelm Rehak 1938 med censurstämpel på kuvertet. Kommentar av sekreterare (troligen Valborg Olander): "Har skickat två Gösta Berlingar till Mårbacka, ber att få dem tillbaka med underskrift". Kommentar av Lagerlöfs hand: "Besvarat 7.12.38."

1933–39 och det framgår att det är en brevväxling. Lagerlöf skickar böcker och ett fotografi och familjen Rehak sänder Lagerlöfs böcker i tjeckisk översättning till henne.⁷⁸¹ I augusti 1937 besöker han åter Lagerlöf på Mårbacka.⁷⁸² På ett bevarat kuvert till ett brev från 1938 syns en censurstämpel.

Vilhelm Rehak återkommer i flera av breven till Gösta Berling-gestalten som han identifierade sig med: "I Eder bok Gösta Berling beundrar jag mest församlingens förlåtelse av dess försupna präst. Så ofta jag läser detta, måste jag varje gång gråta."⁷⁸³ Dagmar Hartlova, som kartlagt översättningar av Lagerlöfs verk till tjeckiska, skriver att i stort sett alla hennes romaner och kortprosa översattes till tjeckiska under hennes livstid. Efter andra världskriget minskade översättningarna av litteratur från Västeuropa, men Lagerlöf accepterades även under den kommunistiska eran och var enligt Hartlova den enda svenska författare som publicerades på tjeckiska under 1950-talet, då censuren var som hårdast.⁷⁸⁴

Pedagogik i andra medier

En viktig aspekt av användningen av Lagerlöfs texter i skolan är olika typer av adaptationer, framför allt till dramatik. Som teaterforskaren Karin Helander betonar i sin studie av 1900-talets svenska barnteater är denna tätt sammanvävd med fostran och pedagogik. Inte minst Topelius sagospel som skulle "lekas fram av barn" hade stor genomslagskraft.⁷⁸⁵ Som Lagerlöfs egen biografi visar fungerade teater som sällskapslek i hemmen. Selma och systrarna Anna och Gerda spelade teater på Mårbackas vind, och som lärare i Landskrona

satte hon också upp barndramatik.⁷⁸⁶ Ett brev från 1909 bekräftar barnteaterns stärkta pedagogiska betydelse under denna tid. Det är en bokhandlare i Uppsala som skriver till Lagerlöf angående en planerad samling av teaterstycken ”lämpade och skrivna för barn och ungdom”. Detta menar han, finns det en efterfrågan på från skolvärlden:

I våra skolor har på senare tider det blifvit allt mera brukligt att låta barnen uppföra små teaterpjäser, och i Finland lär detta bruk vara än mera vanligt. Vid julfester och andra barnnöjen skulle otvifvelaktigt uppförande af en liten pjäs vara välkommen för de små, der de sjelfva finge vara de medverkande.

Han beskriver därefter en tysk serie av ”Jugend- und Volksbüchen”, men föredrar att ge ut nyskrivet svensk material framför en översättning av denna. Han ber därför Lagerlöf bidra med ”en liten enkel barnpjäs, afsedd att uppföras af barn i ålder 8–13 år, med motiv från julen, ur folksagorna eller barnaverlden”.⁷⁸⁷ Lagerlöf kom aldrig att själv publicera någon barndramatik, däremot dramatiserades flera av hennes prosatexter under hennes livstid: *Gösta Berlings saga*, *Tösen från Stormyrtorpet* och *Dunungen*, för att nämna några. Hon skrev också själv dramat *Sankta Annas kloster*, som uppfördes i Köpenhamn på Dagmarteatret.⁷⁸⁸ Siri Dahlberg, lärarinna vid Kungsholms elementarskola för flickor i Stockholm, skriver 1931 för att be om lov att uppföra *Dunungen*, ”med de förkortningar som för något år sedan gjordes av Radiotjänst”. Brevet innehåller en antecknad kommentar från Lagerlöf till Olander: ”Tror inte Valborg att detta går för sig om de inte ta någon avgift. Finner du det säkrast att fråga Wettergren, så gör det. Du kan ju telefonera svar till den frågande frun.”⁷⁸⁹ Erik Wettergren var den dåvarande teaterchefen vid Dramatiska teatern i Stockholm.

Men andra texter dramatiserades också. En finlandssvensk lärarinna skriver 1931 och ber om lov att sätta upp *Liljecronas hem* som skolpjäs.⁷⁹⁰ *Liljecronas hem* publicerades ursprungligen som roman 1911. Brevet är värt att citera utförligt, eftersom det på samma gång är en livsberättelse i litterariserad form och en inblick i ett historiskt klassrum:

Högtärade Doktor Selma Lagerlöf,

Det var en gång en liten flicka, som älskade Selma Lagerlöfs värld

mer än något annat. Kamratlivet i den moderna storstaden, där hon växte upp, var för henne långt mindre verkligt än de romantiska äventyren i det gamla Värmland. De första starka intrycken av livets skönhet och smärta, gav henne Elisabeth Dohna och liten Ingrid och Gertrud. Den stora självförglömmande godheten mötte henne i Kapten Lennarts gestalt. Det skulle fylla sidor att berätta, vad Selma Lagerlöfs människor gjort för henne. Som vuxen var hon lycklig att få föra andra unga människor in i Selma Lagerlöfs tankevärld. Hon arbetar nämligen som lärarinna i en svensk fortsättningsklass vid Helsingfors folkskolor. Då hon med sina flickor läser t.ex. Kristuslegender, Jerusalem eller En herrgårdssägen dröja de kvar i klassrummet över raster och fritid. De är lika fångslade, både hon, som känner varje rad på förhand och medvetet njuter av konstnärligheten i skildringen, och de, som fyllda av spänning möta nya sällsamma människooöden.

Särskilt starkt upplevde flickorna detta år Liljecronas hem. Så hänfört de älskade Maja Lisa! Så friskt de avskydde söta mor! Huru underbart strålade inte deras ögon, då Liljecrona spelade sin förtvivlan, sin längtan och sin kärlek! Och det råkade inte bättre än att de själva hade en Lilljanta i klassen. Lärarinna greps av en oemotståndlig lust att se dessa flickebarn ge gestalt åt Lövdalas människor. Och så försökte hon sig på att i all anspråkslöshet dramatisera romanen. [...] De unga skådespelarna levde sig intensivt in i sina roller. Vår hantverkslärarinna hjälpte oss att sy kostymer och anskaffa rekvisita. [...] Så uppfördes stycket på en liten fest, där publiken utgjordes av flickornas kamrater och föräldrar, lärare och folkskolornas inspektör. Åhörarna var intresserade och gripna, och jag blev uppmanad att ge ut det lilla stycket i tryck. Det kunde troligtvis bli intaget i Svenska folkskolans vänners kalender, som går till ett tiotusental svenska hem i Finland. [...]

Eders vördsamt tillgivna,
Marita Allardt

Den litterära stil som här används är inte ovanlig i brevsamlingen. Det är ett retoriskt grepp som gör brevskrivaren till något annat än ett privat jag. Hon blir författaren till sin egen historia, som därmed också kan lösöras från

104

Stockholm d. 22/10 1931.

Tror inte Vallborg, att detta går för sig om
de inte ta någon avgift. Finns du det
säkrast att fråga Wettergreen, så går det. Du
kan ju telefonera svar till den frågande frun.

Fris. Dr. Selma Lagerlöf.

Underskannad, lärarinnans vid Sönderborgs
elementarskola S. Söder, vill härmed göra
en vidsam frågan om dokt. Lagerlöf
skulle ha något vort att föreläsa
i ämne klassen för skolbarnen och
frälarna spelade Dunungen. Vi ännade
uppfråga den med de förordningar,
som för något år sedan gjordes
av Radiotjänst.

Med hopp om ett gynnsamt
svar tackar
med allmänt hälsning
Siri Dahlberg.

adr. Smedargatan 7 A^{II}
Stockholm

Brevet från Siri Dahlberg 22 oktober 1931 om skoluppsättning av Dunungen med egen-
händig kommentar av Lagerlöf.

verkligheten och arrangeras estetiskt. Fiktionens makt är starkt framhållen i detta brev, inte bara i beskrivningen av elevernas läsning, utan också i inledningen. De ”romantiska äventyren i det gamla Värmland” är mer verkliga än ”[k]amratlivet i den modärna storstaden”.

Lagerlöf tilldelas här en författarroll som är långt ifrån den (pre)modernistiska och experimentella författare som forskningen gärna idag vill se henne som. Hon framstår istället som en historieberättare i Walter Benjamins mening. I essän ”Berättaren” (”Der Erzähler”, 1936) menar Benjamin att historieberättarens källa är erfarenheter som överförs muntligt. Berättaren hämtar sin berättelse från upplevda erfarenheter – sina egna eller andras – och förvandlar dessa till åhörarnas/läsarnas erfarenhet. Det är således i grunden något kollektivt som Benjamin beskriver. Detta skiljer historieberättandet från romangenren, som Benjamin menar är den enskilda individens uttryck: ”En man som lyssnar på en berättelse är i berättarens sällskap; till och med en man som läser en berättelse delar denna gemenskap.”⁷⁹¹ Sällskapet av berättaren framskymtar i Marita Allardts beskrivning av sin egen läsning av Lagerlöf. Det kollektiva sammanhanget där berättandet äger rum är också starkt närvarande i brevets beskrivning av flickornas samtidiga läsning av romanen. Det framstår som att de delar en erfarenhet genom läsningen, och denna omsätts sedan i teateruppsättningen av *Liljecronas hem*. I detta sammanhang är det också intressant att *Liljecronas hem* tilldrar sig före modernitetens – och första världskrigets – stora samhällsförändringar. Den utspelar sig på en prästgård i 1800-talets början och är starkt förankrad i den muntliga berättartradition som Benjamin framhåller. Redan på första sidan blir läsaren placerad i den historiska miljön och det kollektiva, muntliga berättandet i Lövsjö härad:

Kom inte och säg, att det kan ha varit lika starka blåsväder både förut och efteråt, och kom i alla händelser inte och säg det till någon av de gamla Lövsjöborna, för de har fått höra alltifrån barn-
domen, att maken till storm är det inte möjligt att råka ut för. De
kan än i dag räkna upp alla de gårdsgårdar, som blev nervräckta, och
alla de halmtak, som blev upprivna, och alla lagårdar, som stöp om-
kull, så att djuren fick ligga begravn i flera dar under takstolarna.⁷⁹²

Romanen börjar alltså med traderade berättelser om den minnesvärda stormen, överförda från generation till generation, fast förankrade i platsen, intill

varje enskild gärdesgård och ladugård. Lilljanta, som omnämns i brevet, är en försigkommen överlevare, som på egen hand lärt sig läsa och skriva och som ser och hör allt som utspelar sig på prästgården.

Inledningsvis framhålls en estetisk läsning – ”konstnärligheten i skildringen”, men också en läsning som man med Rita Felskis begrepp skulle kunna kalla ”förtrollning”: eleverna är ”fängslade” och ”fyllda av spänning”.⁷⁹³ Elevernas läsupplevelse beskrivs emotionellt: de ”älskade” och ”avskydde”. Lärarinnan verkar inte efterfråga någon analys eller uppmana sina elever att granska texten kritiskt. Hennes engagemang i undervisningen är också styrt av lust, ”lust att se dessa flickebarn ge gestalt åt Lövdalas människor”. Lärarinnan Marita Allardts brev till Selma Lagerlöf blir den stora författarens verk taget i anspråk av nya röster som omdiktat texten i en lekfull och lustfylld kontext.

Brevet visar hur litteraturen remedialiseras i ett undervisningssammanhang på ett sätt som anknyter till ett framväxande bruk av teatern som pedagogiskt verktyg. Precis som ambitionen att producera antologier och läroböcker som kunde konkurrera med den populärlitterära fritidsläsningen, hör skolteaterns framväxt ihop med hotet från filmmediet. Karin Helander citerar författaren Erik Lindorm som var aktiv vid bildandet av Föreningen Skolteatern. Han menade att teatern skulle erbjuda ”skolungdomen en ädlare dramatisk konst än den evinnerliga filmens”.⁷⁹⁴ Svensk läraretidnings förlag gav också ut serien *Barnteatern*, både som en del av *Barnbiblioteket Saga* och *Ungdomens bibliotek*. I nr 31 1938 av serien trycktes en senare pjäs av Marita Allardt. Enligt brev 1934 gjorde Marita Allardt också en dramatisering av Lagerlöfs novell ”Betlehems barn”, som Lagerlöf gav synpunkter på.⁷⁹⁵ Allardts pjäs infördes i *Svenska folkskolans vänners kalender*.

Men det var inte bara teater som skulle försvara skolbarnen mot populärkulturen. Debatten kring filmen var också livlig i början av 1900-talet. I ett föredrag vid Pedagogiska sällskapet i Stockholm 1908, ”Barn och biografföreställningar”, kritiserade Marie Louise Gagner filmutbudet på biograferna och kopplade det till frågor om pedagogik och barnuppfostran. En huvudpunkt i hennes kritik var att de tidiga föreställningarna, som ofta besöktes av barn, inte hade någon anpassad repertoar. Efter att ha undersökt filmkonsumtionen hos 50 barn kan hon konstatera att ”22 hade sett mordscener, 7 sett självmordscener, icke mindre än 36 sett stöldscener, 17 sett eldsvådor”.⁷⁹⁶ Argumenten känns igen från Nick Carter-debatten: fiktion av detta slag ansågs förråande och kunde skada publiken. Skillnaden gentemot debatten om populärlitteraturen

är filmens visuella genomslagskraft. Här tar Gagner hjälp av Lagerlöf för att förklara:

I skildringen av sitt hem och sin barndom säger Selma Lagerlöf bland annat, då hon talar om sin farmor, som berättar den ena sagan efter den andra för dem: ”Det var ett härligt liv. Inga andra barn hade det som vi”. För dem stod en vacker, förtrollad värld öppen, där de fritt gingo ut och in. – Det är inte bara den stora sagoförtäljerskan, som varit i den världen. Alla känna vi nog till den från vår barndom. Det vackraste av allt vackert i världen är inte så vackert som de ting vi där kunna få se, och är det ett sunt, normalt barn, så behöver det så litet, för att dörren ska slås upp på vid gavel ditin. [---]

Vad göra vi nu istället med barnen? Jo, vi stänga dörren till den vackra, förtrollande världen för dem och kasta dem in i de storas värld, med dess synd, brott, laster, eggande oro, sorg och spänning. Man må väl fråga sig, hurudana de slakten skola bli, som så tidigt bliva hemmastadda i den världen!⁷⁹⁷

Barndomens vackra fantasivärld ställs mot biografernas skadliga vuxenvärld, men indirekt innebär det också att en verbal (i synnerhet muntligt förmedlad) kultur ställs mot en visuell kultur, som dödar fantasin. Gagner får medhåll av psykiatern Bror Gadelius som i ett tillägg till det tryckta föredraget menar att ”ingen skildring, varken i tal eller skrift, kan så rycka den unga publiken med sig som dessa rörliga scenerier, där själva livet illusoriskt återgives”.⁷⁹⁸

Men just denna förmåga att påverka den unga publiken var för somliga ett argument för att ställa filmen i pedagogikens tjänst. Signe Bergsten, lärarinna i Norrköping, skriver till Lagerlöf 1929:

Det är så, för att gå rakt på sak, att jag skrivit ett filmskådespel för barn efter förf. A.L.O.E.s bok ”Jättarnas besegrare”. – Har valt den boken, dels emedan den gjort ett starkt intryck på mig själv som barn, dels emedan den förefaller mig synnerligen lämplig att framställas på film med sitt fina sagospel, blandat med och belyst av levande verklighetsbilder ur barnens eget liv. Att jag kommit på den tanken att skriva filmskådespel för barn beror därpå, att det slagit

mig, hur begärligt barnen sluka allt, vad de på det området komma över och därtill, huru starkt de påverkas av, vad de så se. Och som man vet, är det ej det bästa och lämpligaste, som erbjudes dem.⁷⁹⁹

I brevet återkommer tanken om att filmen som medium starkt påverkar publiken, och kanske främst den unga publiken. Men den allmänna skepsis mot filmen som medium som finns hos Gagner är här ersatt av en optimism inför filmens pedagogiska möjligheter. *Jättarnas besegrare, eller den strid vi alla måste kämpa* kom i sin första svenska översättning 1874 och skrevs av Charlotte Maria Tucker, som under signaturen A.L.O.E. (A Lady of England) utgav didaktiska exempelberättelser.⁸⁰⁰ Bergsten, som tidigare publicerat *Den heliga historien berättad för de små* (1918), ber att Lagerlöf ska läsa hennes manus och om hennes ”välvilliga förord och rekommendation till en regissör”. Bergsten skrev senare *Nils och Solvigs äventyr* (1954), men någon film tycks aldrig ha blivit av.⁸⁰¹

En erfaren lärare som varit med sedan *Nils Holgersson* publicerades bekräftar att film blev ett allt viktigare pedagogiskt medium:

Så många år och klasser sedan dess, men glädjen och framför allt spänningen är precis densamma än idag! Kampen om Glimmingehus, Gåsleken, Gräsanden – allt, allt lika fängslande även för denna barnageneration, som dock är betydligt bortskämd med ”barnbio” och en rikhaltig litteratur både inom och utom skolan.

Brevskrivaren, Richard J:son Fjeldstad, menade att *Nils Holgersson* inte behövde filmatiseras för att förmå att fånga barnen. Han tänker i sitt brev tillbaka på den första skolan han undervisade i och hur högläsningen av *Nils Holgersson* hjälpte att fördriva de dryga timmarna med slöjdarbete till förmån för ”fattiga ödebygdsbarn”. Men boken behöll sitt spänningsvärde också långt senare.⁸⁰²

Det fanns dock även tankar om att *Nils Holgersson* skulle göra sig bra på film. 1919 fick Lagerlöf ett brev från Amelie (Melli) Beese, som var en kvinnlig flygpionjär – ”Tysklands första kvinnliga flygmaskinsförare”, som hon skriver i brevet. I ett första brev förklarar hon sin situation: då hon själv var tysk och hennes make fransk blev de internerade under kriget och deras ägodelar beslagtagna. Hon lägger också fram sitt djärva förslag: att filma *Nils Holgers-*

son.⁸⁰³ Hon återkommer till planerna i nästa brev, där det också framgår att Lagerlöf svarat:

Vore där ingen möjlighet för mig, att filma Nils Holgerssons resa – att jag kunnat glömma bort titeln!! – tillsammans med Svenska Biograf-Teatern? Sällskapet äger knappast möjlighet att själv framställa, på absolut troget sätt, utom med tillhjälp af en till vildgås maskerad flygmaskin, såsom jag tänkte göra det.⁸⁰⁴

Melli Beese hade som ung studerat i Stockholm och kunde därför skriva på svenska. Planerna på filmen genomfördes aldrig. Som framgår i breven gick kriget hårt åt paret Beese-Boutard. Melli Beese nämner att maken, Charles Boutard, som var flygare och flygplanskonstruktör, drabbats av tuberkulos och de fick inte längre driva den flygskola de öppnat 1912.⁸⁰⁵

Melli (Amelie) Beese 1911.

Även radion var ett sätt för progressiva pedagoger att förnya undervisningen. Det förekommer att lärare skriver till Lagerlöf och ber om hjälp att införskaffa radio till skolan. Redan när Sveriges Radio inledde sina sändningar 1925 hade man folkbildande ambitioner. Radiotjänst samarbetade med Folkbildningsförbundet och gav ut *Skolradiohäften*.⁸⁰⁶ 1928 sändes de första skolradioprogrammen. 1933 skriver en folkskollärare till Lagerlöf och ber om bistånd att skaffa en skolradio till Båtskärsnäs folkskola. Läraren har hittills fraktat sin egen radio till och från skolan trots ”såväl ekonomiska (rören skadas) som pedagogiska svårigheter”. Läraren understryker att radion har en betydelsefull ”uppgift som pedagogiskt hjälpmedel” särskilt ”häruppe i dessa isolerade trakter” i närheten av Kalix. Skolstyrelsen stödjer inköpet av skolradio, men kommunens ekonomiska läge är så ansträngt att det inte finns några pengar för inköpet. Brevet berättar om 1930-talets ekonomiska kris. Sågverket är nedlagt sedan två år, berättar brevskrivaren, och arbetarna är hänvisade till nödhjälpsarbete. Barnen har försökt tjäna pengar med ”julboks försäljningar och gymnastikuppvisningar, de har bjudit ut sina slöjdalster och löst korsord, de har spelat handboll och även anmält sig som vedhuggare för att tjäna en slant till skolradion”, men tjänade bara omkring 15 kronor. Folk har helt enkelt inga pengar att ge, konstaterar han. I dialogform berättas sedan hur idén att skriva till Selma Lagerlöf uppstod. Som svar på lärarens uppgivna fråga om vad mer de kan göra, tystnade barnen:

Det var 38 små ”uppfinnare” som grubblade, grubblade för säkerligen hundra gången att finna en utväg att skaffa pengar till den efterlängtrade radion – – –

Så kom det plötsligt, impulsivt från Barbro: ”Men tänk om författarinnan, som har skrivit Nils Holgersson och Gösta Berling, som vi tyckt vart så roligt att läsa, skulle hjälpa oss?” Förslaget hälsades med entusiasm. Jag blev omedelbart ett värdefullt intervjuobjekt. ”Visst tror magistern att hon vill ge oss en slant?” ”Visst vill magistern skriva och hälsa från oss och fråga?”

Nästa brev från läraren visar att barnens bön gav resultat: Lagerlöf bidrog till inköpet av radion.⁸⁰⁷ Det är inte omöjligt att situationen tilldrog sig just som avsändaren skriver. Men att återge barnens repliker är förstås också ett skickligt retoriskt grepp. Att säga nej till förfrågan blir då att säga nej till den direkta

Författarinnan Selma Lagerlöf

M å r b a c k a.

Undertecknad får härmed värdsamt anhålla om ett bidrag för anskaffande av en skolradio avsedd för härvarande folkskola.

Sedan skolprogrammen iscensattes har jag genom transport av min egen radio försäkt att förmedla programmen till eleverna. Då avståndet från bostaden till skollokalen är över 300 m. vållar transporten såväl ekonomiska (fören skadas) som pedagogiska svårigheter. Det är därför vår livliga förhoppning att kunna åstadkomma en stationär apparat, vars betydelsefulla uppgift som pedagogiskt hjälpmedel häruppe i dessa isolerade trakter ej nog kan betonas.

Givetvis är Nederkalix skolstyrelse den i främsta rummet ansvarige för tillgodoseendet av ett dylikt behov. Uppskattningen av skolradions betydelse ur undervisningssynpunkt är också allmän bland dess ledamöter. Trots detta är en framställning om anslag utsiktslöst då kommunens ekonomi genom de fyra sista åren är starkt försämrad. Strängt taget kan inte ens förslag ställas, som avser något utöver det oundgängligt nödvändiga.

Befolkningen vid verket är varmt intresserad av saken men saknar tyvärr ekonomisk förmåga. Sedan driften nedlades för två år sedan är nämligen den största befolkningsgruppen - arbetarna - hänvisade till i bästa fall nödhjälpsarbete.

Barnen häromot besjulas av en trovisshet som kan svärtyga den större tvivlaren. När frågan först behandlades, för ungefär ett år sedan, menade de "att vi ska nog tjäna in pengarna själva." Under det år som gått har de också försäkt att omsätta sin föresats i handling. De har försäkt med julköpsförsäljningar och gymnastikuppträttningar, de har bjudit ut sina slöjdelster och löst korsord, de har spelat handboll och även anmält sig som vedhuggare för att tjäna en slant till skolradion. Ithärdigheten har varit berömvärd men det ekonomiska resultatet synnerligen klen. Folk har nämligen inga möjligheter att genom ekonomiskt bidrag uppmuntra barnen. Pengarna räcker dåligt till det allra nödvändigaste - och barnens tappra ansträngningar inbragte omkring 15 kronor. --

Det var alla lokala förtjänstmöjligheter försäkt. "Vi måste väl låta saken bero" menade jag. Men det ville inte den blågda barnoptimismen vara med på. "Säg, vill inte magistern försöka att hjälpa oss på något annat sätt?" - "Men kära ni, vi har ju försäkt både möjligt och omöjligt - vad ska vi mera göra?" - Det blev paus en stund. Det var tydligt att de 38 tolvåringarna kände rättsmätigheten i mitt svar. Men det var ingen resignatorisk tystnad. Nej, då. Det var 38 små "uppsinnare" som grubblade, grubblade för säkerligen hundrade gången att finna en utväg att skaffa pengar till den efterlängtdade radion. --

Så kom det plöteligt, impulsivt från Barbro: "Men tänk om författarinnan, som har skrivit Nils Holgersson och Greta Berling, som vi tyckt vart så roligt att läsa, skulle hjälpa oss?" Förslaget väcktes med entusiasm. Jag blev omedelbart ett "nöjdhetsobjekt".

"Visst tror magistern att hon vill ge oss en slant?" "Visst vill magistern skriva och hälsa från oss och fråga?"

När stormen lagt sig fick jag ordet. "Vet ni av ni alla som nu tiger av mig att jag ska tigga av Selma Lagerlöf, att hon fyller 75 år nästa månad. Tycker ni verkligen att det passar sig att ett födelsedagsbarn ska ge presenter?" --- Det blev paus på nytt. Barbro såg lite generad ut. "Jag visste inte --det" menade hon. Men Paul lät ingen konvention råda. "Men om magistern talar om hur vi har det så förstår hon nog att vi inte kan ge någon present." Jag måste le. "Jo, det kan nog hända.... Och jag lovade. ---" Men vi får väl gratulera ändå för Nils Holgersson var väldigt skojigt undrade Gerhard. --

Och i den gratulationen ber undertecknad i all anspråkslöshet som lärare att få instämma.

Med största högaktning

Selma Lagerlöf

Tillsyningslärare vid Båtskärsnäs folkskola.

Radion var ett medium som Lagerlöf ofta verkade i, och i detta brev från en lärare i Kalix 1933 framgår att skolradion var ett nytt pedagogiskt verktyg.

frågan från de behövande barnen. I kombination med beskrivningen av hur den ekonomiska krisen drabbat Kalix och det stora engagemanget från barnen för att skaffa pengar är detta brev ett exempel på en retoriskt effektiv begäran om ekonomiskt bistånd. Sannolikt var också Lagerlöf mer benägen att säga ja till denna typ av förfrågningar som bara innebar att hon behövde ge av sina pengar och inte sin tid, till skillnad från återkommande förfrågningar om att för olika behjärtansvärda ändamål medverka på möten, hålla föredrag eller skriva texter för publikationer. Olyckligtvis preciserar inte läraren hur radion användes i undervisningen, men att döma av brevet var det ett viktigt inslag i undervisningen både för elever och lärare.

Pedagogiska och sociala reformer

På sin 50-årsdag i november 1908 fick Lagerlöf ett långt brev från Anna Linder, som skrev på uppdrag av lärare och studenter i Landskrona. Linder var vid denna tid alltså anställd vid Landskrona seminarium, men var även en stark röst i debatten för reformer i skolan. I kvinnotidskriften *Dagny* 1908 argumenterade hon för att tillåta kvinnliga rektorer för folkskolor och seminarier, bland annat eftersom hon menade att undervisningen skulle bli bättre i flickskolorna om lärarinnorna hade en kvinnlig chef. För dem som anser detta djärvt och oprövat, ger Linder en jämförelse med Tyskland, där kvinnor inte kunde vara rektorer, och Danmark, där denna reform var införd – en jämförelse som utföll till Danmarks fördel.⁸⁰⁸ Även i brevet till Lagerlöf tas implicit skolans ledning upp som ett problem. Rektorn Nils Torpsson hade uppenbarligen satt stopp för de planer på uppvaktning av Lagerlöf på 50-årsdagen som lärarinnorna och eleverna planerat. Istället blev det ett telegram där elevernas hälsning inte var med. Linder skrev då ett brev i efterhand där hon både inkluderar elevernas hyllningsdikt och beskriver deras firande av högtidsdagen. Den officiella gratulation som rektorn godkänt, ett telegram signerat ”lärarinnorna vid Landskrona seminarium”, kompletteras alltså av ett mer privat brev som beskriver aktiviteter som helt tydligt inte godkänts av rektorn:

Kära Selma Lagerlöf!

Ni har nog ej på länge slutat läsa alla de telegram och hyllningar,
som kommit denna minnesrika 20 november. Härligt strålande var
här då, Er till ära sade vi, och vid middagstid det vackraste snöfall,

lugnt och jämt. Har Ni lagt märke till ett blygsamt telegram från lärarinnorna vid Landskrona seminarium? Se på det en gång till! Det är först och främst ett uttryck av beundran för Er men också av frihetskärlek, som samlat en alltför lätt spridd o stukad liten kvinnoskara. Våra elever hade velat sluta sig till oss. Om Ni visste, vad man fick fundera ut bästa sättet att få fram förslaget! Jag rådgjorde med den rara gamla Josepha, er vän också. Hon tyckte att vi ej kunde göra något sådant utan att visa det för vår rektor. Flickorna förstodo sedan saken så, att förbudet gällde deras sammanslutning med oss. Så kom de och bad mig sätta ihop något åt dem. Så skulle det sluta med att Ni finge två hälsningar från oss! Ni genomgoda människa, Ni vet, hur det kan glädja en att sätta ihop rim, som man tycker, det är något vackert i. Aldrig har det gått så lätt att tänka ut något vackert som den här gången är Er! Så här skulle de hälsat Er, våra små rara elever:

I skolan är ej boken
längre prosafylld och grå,
hur barnasinnets lyfter
har du oss lärt förstå,
och därför vi längta
att till vår gärning gå
och därför vi bedja
av sagans gull mer få.
[---]

Första och andra seminarieklasserna hade ett s.k. samkväm föra lördagen. När rektorn – ”busen” oss emellan sagt – gått, blevo vi fria. Då togs fram flera Idunnummer, och vi läste om Er och glädde oss och kände oss höjda över allt lumpet och smått. Rektorn kan nog ej riktigt med att Ni har blivit ryktbar, fastän Ni är en kvinna.

Tredje och fjärde klasserna kom samman var klass för sig på fredagseftermiddagen på ett par rymligare seminaristtillhåll. Vill ni inte höra hur Ni firades av min rara tredje klass? De samlades på ”Olssons vind”, där det är flera små dubletter på båda sidor om en lång gång, alla uthyrda till seminarister. Jag var först en stund hos

fjärde klassen och gick sedan de kommit igång att läsa ”Två spådomar”, som den snälla fröken Oom låtit mig skriva av – genom Josepha förstås. En natt och ett frukostlov hade jag på mig, men det gick. När fjärde slutat läsa, kom ett ilbud upp med manuskriptet till ”Olssons vind”. Ni kan nog se oss där, samlade i det största rummet i stor endräkt. Jag uppe i ett hörn vid ett litet bord – större möbler hade fått flyttas ut – Där stod en lampa, som lyste rätt klent, så att det var en sådan där mystisk sagofylld halvdager. Och så flickorna, uppflugna på soffkarmar och var de kommo åt, de minsta och nättaste i en ring på golvet. Först läste en av töserna ”Sagan om en saga”, medan vi väntade på ilbudet. Sedan läste jag ”Två spådomar”. Och hur de tog åt sig! Allt emellanåt måste de krama eller omfamna varandra för att ge luft åt sina känslor. Sedan sjöngs den lilla rara dikt Ni skrivit till Josepha till den 17 nov. 1886. Minns Ni den? ”Blommor växa vid var stig” [...].⁸⁰⁹

Det hålls ett mer eller mindre hemligt möte på en vind, där man ägnar sig åt högläsning av en nyskriven text – just den ännu otryckta ”Två spådomar” som berättar om hur Lagerlöf blev seminarist – kopierad för hand av Linder under en sen natt. Anna Oom, Lagerlöfs vän från Landskronatiden som hon korresponderade med fram till hennes död 1936, förmedlade texten med hjälp av Josepha Ahnfelt, som var föreståndare för Elementarläroverket för flickor i Landskrona 1871–1901.

I brevet framträder en semi-offentlig kvinnlig kultur, inte olik romantikens litterära salonger. Man läser texter högt, diskuterar och författar hyllningsdikt. En viss känslökult är också skönjbar. Under högläsningen måste ”de [eleverna] krama eller omfamna varandra för att ge luft åt sina känslor”. Breven ger inblick i en del av offentligheten där kvinnor var på frammarsch. De ger otaliga exempel på att Lagerlöf sågs som beviset på att kvinnor kunde lyckas – även utan pengar och kontakter i huvudstaden. Men inte utan utbildning. På Högre lärarinneseminariet blickade Fredrika Bremer ned på flickorna under Lagerlöfs studietid. Senare kom hon själv att pryda väggen i många klassrum, åtminstone att döma av de många förfrågningarna om ett porträtt av ”Sveriges största lärarinna” att sätta upp i skolsalen.

I februari 1906 skriver lärarinnan Ingrid Sundström till Selma Lagerlöf. Det är några månader innan den första delen av *Nils Holgersson* kommer ut. Hon

börjar med att tacka Lagerlöf för ”alla vackra tankar och stolta ord ni väckt till lif ur fantasiens rike”. Efter att ha prisat författaren kommer hon till sitt verkliga ärende. Hon är engagerad i barnträdgårdsrörelsen, som grundades på Friedrich Fröbels (1782–1852) kombination av tankar från tysk romantik och naturfilosofi med syfte att utveckla en pedagogik för yngre barn som var annorlunda än skolans, med fokus på barnets lek.⁸¹⁰ Som flera forskare framhållit drevs barnträdgårdarna av kvinnor med ett socialt och ibland politiskt intresse.⁸¹¹ Ett Fröbelförbund bildades 1918,⁸¹² men redan i brevet från 1906 berättar Ingrid Sundström att det bildats en svensk Fröbelförening ”med syfte att verka för en sundare barnuppfostran, upprätta Barnträdgårdar m m”. I föreningsskriften *Kindergarten* gav sällskapet råd till föräldrar och föreslog lämplig läsning: ”Det är meningen att mödrarna på landet skola få hjälp att handleda de minsta.”⁸¹³ Sundströms fråga till Lagerlöf är om hon skulle vilja bidra med en av sina texter, helst någon från *Kristuslegender*. *Kindergarten* publicerades i sju nummer med första årgång 1906. Det framgår inte klart, men det kan alltså vara det allra första numret som Sundström vill ha ett bidrag till.

Som Ingegerd Tallberg Broman framhållit var de tidiga kindergarten till skillnad från barnkrubborna främst för de väl bemedlade och syftade till stimulans och pedagogisk utveckling. Barnkrubborna samlade däremot många barn i stora grupper och hade sämre möjligheter till omsorg och pedagogik. Men 1904 öppnades den första kindergarten för arbetarklassens barn. Rörelsen kom att ha både sociala och pedagogiska ambitioner att alla barn skulle få god barnomsorg. Barnträdgårdsrörelsen var också i hög grad en kvinnorörelse: kindergarten drevs av kvinnor och verksamheten i barnträdgården skulle också påverka mödrarna i hemmen.⁸¹⁴

I uppropet om pengainsamling till äldre lärarinnor som inledde detta kapitel, uppmärksammade Lagerlöf lärarinnornas svåra situation när de inte längre kunde arbeta. En annan yrkesgrupp som genomgick en stor förändring under perioden 1890 till 1940 var guvernanterna. I ett brev från 1917 uppmärksammas frågan om guvernanternas villkor efter att brevskrivaren, Ebba Halldin, i tidningen läst om ett upprop för bildandet av en förening för före detta guvernanter. Halldin, själv före detta guvernant, skriver att hon hoppades få stanna i den familj där hon tjänstgjort, ”men – så ändrades tiderna, och åsigtorna med dem”. När barnen i allt högre grad undervisas i skolor ”med facklärare i alla ämnen” och tillgång till skolkamrater blev det guvernantens öde att ”flacka fr. familj till familj till dess att ingen mer ville ha henne”.

Av brevet framgår att Ebba Halldin efter att ha läst tidningsartikeln själv engagerat sig i föreningen. Hon ber Lagerlöf ”skriva en liten broschyr” till förmån för insamlingen för ett hem för äldre guvernanter (eller ”hemlärarinnor”, som hon också skriver).⁸¹⁵ Någon broschyr verkar det inte ha blivit, men ett par år senare, 1921, framgår av ytterligare ett brev från Halldin att Lagerlöf skänkt pengar till det då etablerade guvernanthemmet i Sigtuna.⁸¹⁶ 1918 köpte föreningen delar av tomten bredvid Villa Sankt Lars i Sigtuna, där hemmet för familjelärarinnor uppfördes och drevs fram till 1940-talet.⁸¹⁷ Ett reportage i *Idun* visar att detta hem inte var det första: redan 1906 köptes Hägerstad slott och gjordes om till ett ålderdomshem för före detta familjehemslärarinnor.⁸¹⁸ Selma Lagerlöf hade ju själv undervisats av guvernanterna Elin och Aline Laurell; de spelar en viktig roll i hennes självbiografiska böcker *Mårbacka*, *Ett barns memoarer* och *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*. 1917, samma år som Halldins första brev, skrev hon också om sina guvernanter i boken *Släkten Laurell 1666–1917*. Denna korta text är ett vittnesmål om hur viktig guvernanten kunde vara, inte bara för kunskapsinhämtningen:

Elin Laurell, var, då hon kom till oss, en fullt utvecklad kvinna, modern till sin läggning och ägde mer omfattande intressen än något annat fruntimmer på min ort. [...] Oss elever behandlade hon utan all överlägsenhet som en jämlike och hon kom genom att insläppa oss i en vuxen människas själsliv att utöva ett starkt utvecklande inflytande. Därjämte blev hon framför allt för mig överbringaren av tidens idéer och strävanden. En stor och tryckande tomhet utbredde sig över livet, då hon lämnade oss för att övertaga en befattning på Hvilans högskola.⁸¹⁹

Skolresor, besök och franden

Jag var nio år, då jag gick vid min pappas hand till Östanby skolhus. Jag var i stor spänning, icke över att för första gången få besöka en basar. Nej, jag visste, att Selma Lagerlöf skulle komma dit och läsa något hon själv skrivit. Hela vägen dit gick jag och drömde om den stora händelsen. – Ja, men pappa, tänk, om hon börjat, innan vi kommer fram. Pappa, tänk om jag inte får se henne. –

Det var stor trängsel inne i salarna, men när Selma Lagerlöf steg upp i katedern, då satt jag på första plats. Jag var stel av spänning, jag vågade inte röra mig, och jag hade velat mörda dem som prasslade med papper vid dörren. Jag vågar påstå, att en så uppmärksam åhörare har sällan suttit vid den stora sagoföreläsarens fötter.

Det var Legenden om julrosorna Doktor Lagerlöf berättade. Än idag kan jag minnas tonfallet i Doktor Lagerlöfs röst. Jag hade läst många sagor då, men ingen ristades så in som denna. Det var röva-re och äventyr, ondska och godhet. Jag satt som förhäxad. Jag gick hem som i en dröm.

Det var den stora tacksamhetsskulden, ett barns ständiga skuld till den som tog det vid handen och förde det in i diktens rike.⁸²⁰

Östanby skola tillhörde både diktens rike och verklighetens: det var en folkskola i Östra Ämtervik och en plats som förekom i Selma Lagerlöfs texter. I *Mårbacka* (1922) nämns skolan flera gånger, liksom i *Dagbok* (1932) och i berättelsen "Återkomsten till Värmland", publicerad i *Höst* (1933).⁸²¹ Det är också denna skola som Klara Gulla i *Kejsarn av Portugalien* går i och som skildras i kapitlet "Skolexamen".⁸²² Brevets beskrivning av en uppläsning av Lagerlöf i denna skola är tillkommen långt i efterhand, men förmedlar ändå en stark närvarokänsla. Den belyser att läraren Lagerlöf var en roll som införlivades i hennes författarroll, men också hur rollen som "sagoberätterskan" understöddes av offentliga uppläsningar. Det framgår inte av brevet när just denna uppläsning ägt rum, men det bör vara efter att Lagerlöf flyttat till Mårbacka 1909. Trots att Mårbacka låg alldeles i närheten av Östanby skola skildras det som en stor tilldragelse, kanske för att det var relativt snart efter att Lagerlöf återkommit till Mårbacka. Längre fram var Lagerlöf omvitnat tillgänglig för Östra Ämtervik-borna. Matts Nilsson, vars mor Alma var husjungfru på Mårbacka, skriver att folk kom långväga till logdansen på Mårbacka på midsommar, och vid jul och midsommar bjöds gårdens folk med familjer in på kalas.⁸²³

Detta är inte det enda brevet som berättar om Lagerlöfs framträdanden och uppläsningar för skolbarn. Mest känt är kanske 50-årsfirandet, där barnen kom att spela en viktig roll. Tidskriften *Idun* rapporterade:

I Falun, där lyckönskningarna till hela Sveriges födelsedagsbarn kunde få framföras personligen, fick dagen en särskild prägel och

hyllningen en särskild intimitet, och här som öfverallt deltog ungdomen med entusiasm och värme däri. Flickskolans elever voro de första att uppvakta och sedan följde hyllningarna som länkar i en kedja: deputation från Värmland, öfverlämnandet af Faludamernas gåfva, den vackra taflan af artisten Anshelm Schultzberg med motiv från Falutrakten och folkskolebarnens fest, kanske af alltsammans kärast för författarinnans hjärta.⁸²⁴

”Personligen” och ”intimitet” är viktiga kodord i detta sammanhang, som bidrar till att konstruera Lagerlöfs publika personlighet som drottninglik och samtidigt tillgänglig och folklig. Celebritetsforskaren Joseph Roach skriver att den publika intimiteten till den kända personens förtrollande gestalt skapar ett behov av – eller krav på – ännu större intimitet.⁸²⁵ Scenen som beskrivs av *Idun* är förstås både en minutiöst regisserad offentlig händelse och en händelse med djup personlig betydelse för dem som deltog. Som Claesson Pipping och Olsson formulerar det i sin bok om Lagerlöfs offentliga framträdanden:

Det är *intimt* eftersom det rör sig om personliga och inte sällan djupa känsloupplevelser – men det är *offentligt* därför att det inte bara är delat eller känt utan för att det i festernas fall är fråga om att bli känslösam i ett i alla avseenden offentligt sammanhang.⁸²⁶

Claesson Pipping och Olsson kommenterar dock inte just detta framträdande och heller inte breven. I dem kommer ju intimiteten också till uttryck i ett mindre publikt sammanhang.

Även Elin Wägner betonar i sin biografi skolbarnens roll i firandet: ”Det var inte bara falubarnen som höll fest för Selma Lagerlöf”, skriver hon. ”Många skolor i hela landet slutade läsningen klockan 12, vilket ju måste ha imponerat oerhört på barnen.”⁸²⁷ Utöver den sång från flickskolans elever, som *Idun* rapporterar om, ordnades också en fest för skolbarnen i Falun i missionshuset. Enligt Wägner läste Lagerlöf ”Fågel Rödröst” och delade ut chokladkakor med motiv ur *Nils Holgersson*. Det blev förstås en stor brevskörd av gratulationer från när och fjärran, och också brev från de barn som deltagit i firandet:

Vi var med på fästen i missionshuset. Kanske Fröken tycker, att det är roligt att veta, hur jag tyckte om den. Mest tyckte jag om Nils

Bild från folkskolans högtidsfest i Falun vid Lagerlöfs 50-årsdag 20 november 1908.

Holgersson, som satt på gåsryggen. Sagorna tyckte jag också var roliga, men den, som flickan läste, hörde jag inte, för hon läste så tyst. Tack för chokladkakan och den roliga boken Nils Holgersson!¹⁸²⁸

”Fågel Rödbrost” var säkert en av ”sagorna” som nämns i brevet och det är intressant att det inte bara var Lagerlöf som läste utan åtminstone också ett av barnen. Här framgår också att Lagerlöf även läste ur *Nils Holgersson*, ett givet val eftersom den nyss kommit ut (1906–07).

Ännu vanligare var det att lärare skrev till Lagerlöf och bad att få besöka Mårbacka under skolresor. Ett exempel bland många är en ”ämneslärarinna

vid Göteborgs högre folkskola med husligt arbete” som kontaktade Lagerlöf 1932 för att ge sin klass, 26 flickor i 17-årsåldern, en chans att se Mårbacka vid en skolresa till Filipstad och Dalarna. Uppenbarligen fick hon ett positivt svar, för inte mindre än två brevkort med tack finns bevarade, ett troligen direkt efter besöket och ett 1938.⁸²⁹ Som vi sett hade Lagerlöf från 1920-talet fram till sin död svårt att freda sig från besökare på Mårbacka.

*

Som framgått i detta kapitel förmedlar breven från lärare många olika berättelser. De ger information om läsning, läromedel och litteraturundervisning och ger inblick i samtida pedagogiska idéer och debatter, exempelvis om nya medier. De visar också att Lagerlöfs identitet som lärarinna var en viktig del av hennes författarroll och ett biografem som aktiverades hos många läsare, både genom hennes texter och texter om henne, det vill säga genom publika epitexter. Även om denna roll använts nedsättande, exempelvis av kritikern Oscar Levertin, som i ett känt brev till Verner von Heidenstam avfärdade Lagerlöf som en ”liten skolmamsell”, så var denna roll också en tillgång för henne som författare, och en roll som hon aktivt använde i offentligheten.⁸³⁰ Just rollen som lärarinna tillät också ett särskilt slags intimitet gentemot publiken inom skolvärlden, både lärare och elever. Den skapade ett gemensamt och semi-publikt sammanhang: när Selma Lagerlöf framträdde för skolbarn och lärare så var det både som författarcelebritet och som lärare. Denna intimitet kommer till uttryck i beskrivningar av offentliga framträdanden och i breven. Lagerlöf framstår i lärarnas skildring av läsningen av hennes texter som en författare som kunde förena det lustfyllda med det lärorika, även om betoningen kanske låg på det förra. De upplevda hoten från nya medier som berövar barnen tillgång till litteraturen är ett tema i de pedagogiska debatterna som går att känna igen också idag.

Inom den historiskt inriktade celebritetsforskningen framhålls det ofta att celebritet är ett uttryck för publikens önskan att identifiera sig med kända personer. Det är detta som är produkten av berömdheten – ett slags publik intimitet, som tillåter ett närmande och en identifikation mellan publiken och den kända personen.⁸³¹ För den del av publiken som lärare utgjorde finns en professionell relation, det vill säga en gemenskap som skapas av yrkesrollen och som gör att lärare utan att behöva förklara sig kan närma sig Lagerlöf i olika frågor. Men i tillägg till samhörigheten i en profession finns det i en del av

breven från lärarinnor ytterligare en dimension. Lagerlöf kunde i denna publik betraktas som en allierad i strävanden mot en mer progressiv pedagogik och reformer av utbildningens organisation. Denna dimension är allra synligast i brevet från Landskrona, där det ju finns en mer direkt biografisk förbindelse, men den är även närvarande i andra brev från lärarinnor med pedagogiska idéer som de vill att Lagerlöf ska hjälpa dem genomföra.

Selma Lagerlöfs professionella identitet som lärarinna är en del av hennes biografi men också en del av den biografiska legend hon själv offentligt iscensatte, både genom texter som "Ålderdomshem för svenska lärarinnor" och genom publika händelser såsom födelsedagsfirandet i Falun. "Lärarinnan Lagerlöf" är både en del av det författarjag som marknadsfördes och det författarjag som marknadsför.⁸³² På många sätt är Lagerlöf, författarcelebriteten som flitigt förekom i medierna, i högsta grad en del av den massproduktion, kommersialisering och medialisering som Walter Benjamin sörjer i sin essä om berättaren. Samtidigt lyckas hon genom sin författarpersona i offentligheten och berättarrösten i sina texter skapa ett sammanhang med sin publik och integrera berättelsen i den levda erfarenheten. Berättandet som konstform är på väg att förlora sin betydelse, menar Benjamin. Detta är en konsekvens av en process som har förflyttat berättandet från det muntliga talet. Romanen är en viktig del av denna process: när berättandet lokaliseras till bokmediet sker en förskjutning. Romanförfattaren är isolerad, liksom läsaren är isolerad utan den kontakt mellan berättare och lyssnare som det muntliga berättandet ger.⁸³³ Det ligger nära till hands att tänka på den närvarande berättare och muntliga retorik Lagerlöf använder för att förmedla sina berättelser.⁸³⁴ Lagerlöf var ju också känd som "sagoberättare", urtypen för berättare hos Benjamin.